

BAJAI HONPOLGÁR

Baja és környéke honismereti és kulturális folyóirata

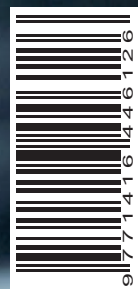
2022. november • XXXIII. évfolyam 11. (384.) szám

Ára: 330 Ft

Fotó: Molnár Attila

- **Küzdelem a nyelvrontók és a korcs szavak ellen
– Szarvas Gábor és a 150 éves Magyar Nyelvőr**
- **Disznóölés és disznótor a régi időkben**
- **Lóránt Gyula futballista kálváriája a Rákosi-rendszerben**
- **Sokadszor is megújulva – fák a Jelky téren**
- **A Labdakidák modern köntösben – a Rábl Színpad Oidipusz-adaptációja**

Tartalom

- Másfélszáz év küzdelem a „nyelvrontó” utánczók ellen (*Mayer János tanulmánya, 1.rész*) 3
- „Tudjuk, hogy disznót öltetek,/ hurkát, kolbászt töltöttetek (*Lex Orsolya írása*) 7
- Part mentén (*Sallai Géza megnyitóbeszéde*) 9
- Ha rossz helyen van a kocsmá (*Sarlós István forrásközlése*) 10
- A Lóránt Gyula-saga: a kistarcsai bűntetőtáborból a helsinki olimpiai aranyéremig (*Borsi-Kálmán Béla tanulmánya*) 11
- Az egy zseni...! (*Gergely Gyula megemlékezése*) 15
- Amikor Théba bevonul a nappalinkba (*Sándor Boglárka színikritikája*) 16
- A sherry és a tokaj (*Pencz Rudolf írása, 2. rész*) 18
- Jelky tér új díszei (*Masa György ismertetése*) 21
- Szorongó évek (*Gergelyné Békei Irén visszaemlékezése*) 22
- Ősz (*Szűnder Dezső receptjei*) 24

BAJAI HONPOLGÁR

Baja és környéke honismereti és kulturális folyóirata
Megjelenik minden hónap első napján
ISSN 1416-4469

Főszerkesztő: Dr. Mayer János
Főmunkatárs: Dr. Nebojszki László
Olvasószerkesztő: Sándor Boglárka

A szerkesztőbizottság tagjai:
Jász Anikó, dr. Laki Ferenc, Lex Orsolya,
Sarlós István, Sipos Loránd, Szűnder Dezső,
Zalavári László

Lapalapító:
Újvárosi Általános Művelődési Központ

Kiadó:
Bajai Honpolgár Alapítvány
Az alapítvány számlavezető bankja:
OTP Bank Nyrt. Bajai Fiókja
Szám száma: 11732033 20030119
Postacím: 6500 Baja, Telcs Ede u. 12.
E-mail: bajaihonpolgar@gmail.com

ELŐFIZETÉS: 06-79/322-600

Nyomdai munkák:
Arculat Nyomda Kft.
Felelős vezető: Csuvár Zoltán
Baja, Attila u. 15. Tel.: 79/428-944

Honlapunk: www.bajaihonpolgar.hu

A szerkesztőség a beküldött kéziratok rövidítésének és stílusjuttatásának jogát fenntartja!

A túlsó part a ködös távolban

Mayer János

■ „Átjutunk a túlsó partra,/ Újra kezdjük,
mindig újra,/ Társaink mind elmaradtak/
Elvesztettük csillagunkat./ Percek lopják az
idődet./ Vársz örökre eltűnökét/ Fellőknek
és éléd állnak./ Vesztésekre nem vigyáz-
nak./ Emeld fel a fejed és fuss tovább!/ A
foga között senki nem visz át/ Aki itt esik
el, azt könnyen eltapossák...”

Az ős-Korál 1982-es dalszövege jutott eszembe Molnár Attila remek címlapfotója láttán. A *túlpart* toposza általában valamely elérendő célt, életünk egy következő állomását jelképezi az irodalomban, a *híd* pedig valamilyen összekötő kapcsot, átlépődő határvonalat szimbolizál, amely két világ/értékrend/idősík között húzódik. Így aztán az „átkelés” gyakran valami végleges változással, valami újba történő belépéssel hozható kapcsolatba. Az átláthatatlan *köd* egyszerre kelt bennünk félelmet, bizonytalanságot, de akár sivár kilátástalanságot is sugallhat; ugyanakkor életben tarthatja a reményt, hogy eloszlása után a távolból kirajzolódna egy szebb jövő kontúrjai. Talán az sem véletlen, hogy az antik mitológia a halált is folyón való átkelésként képzele el, hiszen a földi világunkon túli, *nem ismert tartományról, amelyből nem tért meg utazó* (ha létezik egyáltalán), még ködös ismereteink sincsenek, és félelemmel meg bizonytalansággal tekintünk elébe. A híd korlátjának sikos peremén pedig *galamb* (általában a *béke* szimbóluma) igyekszik a nyirkos időben talpon és életben maradni, de hogy sikerül-e neki, fölöttébb bizonytalan. És a képen látható „*keskeny palló*” szintén régi jelkép: *Aranyánál* például (*Vörös Rébék*) értelmezhető az élők és holtak világát összekötő hídként, de döntéseink, (út)választásaink szimbólumaként is: olykor csak másokat félresodorva juthatunk előre, egy-egy rossz lépésünk miatt pedig (erkölcsileg) a mélybe zuhanhatunk.

Aligha hiszem persze, hogy mindez ott járt fotósunk fejében, amikor a pillanatot megörökítette. Pedig most, 2022 novemberében a dalszövegben és a fotón megjelenő motívumok különös aktualitással bírnak. Halottak napja környékén élők és holtak kapcsolatát nem kell külön magyarázni. De rég nem mentünk bele annyi bizonytalansággal az előttünk álló zord időszakba, mint éppen most; rég tűnt annyira ködbe burkoltnak még a közeljövő is, mint a legújabb időkben. A béke megőrzése okán rég nem kellett ennyire keskeny pallón ingadoznia a világnak, és erősen kérdéses, hogy lehetséges-e épségben átjutni a biztonságot ígérő túlsó partra.

Életünkben ma is sokszor kerülünk választás elé: induljunk-e el valamely bizonytalan úton akkor, amikor a cél nem is látható; szakítsunk-e a megszokott oldalunkkal, és hagyjuk-e magunkat indulataink, ösztöneink, vágyaink vagy társaink által vezérelni, netán konokul tartsunk ki megszokott, biztosnak hitt világunk mellett? És vajon tudjuk-e mindig, melyik a jó oldal, melyik parton lakozik a méltányosság és az igazság? És vajon baj-e, ha valaki egyáltalán nem kíván semmilyen oldalhoz sem tartozni, hanem csak járná a maga útját a világok között?

Néha persze az az ember érzése, mintha sokan nem is átkelni akarnának a hidakon (és főleg nem újakat építeni), hanem abban lennének érdekeltek, hogy a szétszakítottság állandósuljon; feszültség és indulat keletkezzen ott is, ahol eddig nem volt. A híd túloldalára durván átkiabálni, a „másik oldalnak” gyűlölködve üzengetni, a „túlpartiakat” vagy az őket megérteni próbálókat megbélyegezni akkor sem szép dolog, ha szentül meg vagyunk győződve a saját igazunkról. („*Nem értjük meg egymást soha, mert köztünk van a víz?*”) Sok folyami átkelőhely vont már határt ember és ember között a történelem során, némely átkelés áldozatokat is követelt már. Időnként pedig az is kiderült, hogy a túlsó part remélt boldogsága csak illúzió, amellyel némely „révészek” hitegetnek bennünket, hogy aztán igazából egyedül ők járjanak jól.

A híd viszont nemcsak arra jó, hogy érzékeltesse: külön oldalak, eltérő világok léteznek egymással szemben, hanem arra is, hogy átíveljen a mélységeken, és összekösse a part két oldalát. („*Legyen köztünk híd, ne csak az árok!*”) Addig jó, amíg – ha ködbe burkolva is, de – vannak hidak. Ha már minden átkelőt felégettünk, akkor háború van. Akkor már nemcsak szavak mérgezik a levegőt, hanem bombák pusztítják közös valóságunk alappilléreit, és azok nemcsak az „ellenséget”, hanem néha a jó barátot is telibe találják. („*Ott mindegy... honnan gyűtt... a túlsó partról vagy az errőlő partról; ha már ott van, a gránát nemigen válogatja...*”)

Ma még állnak a hidak, ma még át lehet kelni rajtuk. Ma még el lehet hinni, hogy aki „odaát” van, nem kiirtandó ellenség. Sőt, az is lehet, hogy – ha biztonságos átkelés már nem lehetséges a sérülés kockázata nélkül, vagy épp az aktuális túloldalon nem is látnának szívesen – másik hidat kell keresni, más módon, más társakkal kell eljutni az áhított jövőhöz. De lehet, hogy ez *a híd túl messze van...*? ■

Másfélszáz év küzdelem a „nyelvrontó utánczók” ellen

150 éve indult a Magyar Nyelvőr folyóirat

■ 2011 óta minden évben november 13-án ünnepeljük a magyar nyelv napját. (1844-ben ezen a napon fogadta el az országgyűlés a magyart államnyelvvé emelő törvényjavaslatot.) Ehhez is kapcsolódva emlékezünk meg arról, hogy 150 évvel ezelőtt, 1872 januárjában jelent meg először az első magyar nyelvű folyóirat, a Magyar Nyelvőr, és ezt a dátumot fordulópontnak tekintik a magyar nyelvű művelés és nyelvtudomány történetében. Számunkra pedig azért is becses az évforduló, mert a folyóirat történetében két bajai kötődésű személyiség is kiemelkedő szerepet játszott: a 190 éve született alapító-szerkesztő SZARVAS GÁBOR, aki 1872–1895, illetve BALASSA (WEIDINGER) JÓZSEF, aki 1920–1940 között állt a máig is létező, nagy tekintélyű periodikum élén. Kétrészes írásunkban a Nyelvőr alapításának előzményeit, majd első évtizedeinek főbb törekvéseit, vitakérdéseit mutatjuk be a vonatkozó szakirodalom és visszaemlékezések segítségével.

Mayer János

■ 1. rész: Szarvas Gábor és a Magyar Nyelvőr

1.1. Út a nyelvű műveléshez

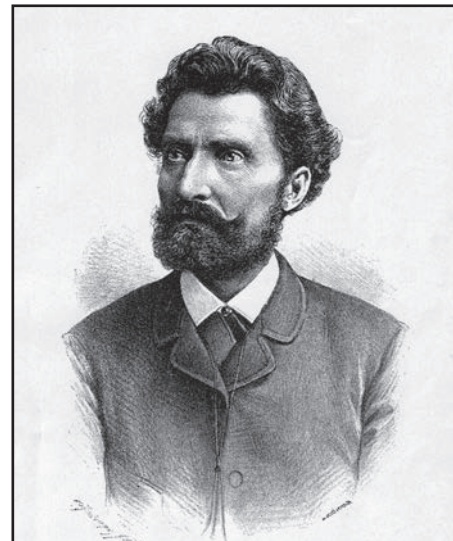
Szarvas Gábor 1832. március 22-én született Adán, Bács-Bodrog vármegye zentai járásában. Apja, Szarvas György „szűkösi módú” kovácmesterként dolgozott a településen, édesanyja, Jámbor Anna bajai származású volt. A szülők házasságából összesen 10 gyermek született (öt korán meghalt), Gábor volt a legidősebb közülük. Édesanyja számára talán a legkedvesebb is, így az ő taníttatására fordították a legtöbb gondot, hiszen anyja azt remélte, a tehetséges fiúból egyszer püspök lehet. Vélhetően a könnyebb taníttatás reménye is állhatott annak hátterében, hogy Gábor hatéves korában a család Bajára költözött.

A fiút az akkor még a ferencesek által vezetett gimnáziumba (a III. Béla Gimnázium jogelődje) írták be, ezt az iskolát 1842–1848 között látogatta. A gimnáziumban az első (latin) nyelvészeti osztályba vették fel, tanítója Kaul Gedeon volt, aki a rend egyik legképzettebb, hazafias értelmű tagjának számított. Ugyan azt el lehet mondani, hogy a ferences gimnázium képzése némileg egyoldalú volt, a latin nyelvet azonban a diákok alaposan elsajátították. A 6. osztályban Szarvas tanítója Nagy Rókus lett, aki a maga idejében a környék ismert költője volt; a katolikus plébánia falán olvasható, az 1840-es tűzvészre emlékeztető chronosztikon is tőle származik. (Latinul és magyarul is verselt a klasszikus műfajokban.) Szarvas Gábor kiváló tanuló volt, első tanévének végén alapítványi jutalmat is kapott. Szabad óráiban sokat olvasgatott az intézet ifjúsági könyvtárban, és megismerte a kor jeles magyar íróit és költőit. Ezen túl kiváló hallása és szép hangja volt, így kórusban énekelt (tanár

korában tartott énekórákat is).

Talán a hazafias nevelésnek is betudható, hogy 1848-ban, alig 16 évesen Szarvas nemzetőrnek jelentkezett, de a kapitány fiatal kora miatt elutasította a lelkes önkéntest. A szegény sorsú ifjú még ugyanebben az évben – igazgatója, Pendl Nepomuk János ajánlására – jelentkezett Pannónhalmára a bencés rendbe, ahol négy évet töltött. Miután rájött, hogy a papoknál „még sincs a kanál is cukorból”, 1852-ben, az érettségi után otthagyta a rendet, és előbb orvosi, majd jogi pályára készült. Öt félévet hallgatott is jogot, ám egy betegség miatt meg kellett szakítania tanulmányait, és visszatért Bajára. Ebben az időben, 1857 táján ismerkedett a bajai gimnázium két ifjú tudós tanárával, Kolmár Józseffel (1820–1917) és Klamarik Jánossal (1832–1898), akik közül a vele egyidős Klamarik javasolta neki, hogy a tanári pályára lépjen, és azt is, hogy klasszika-filológia oktatására jelentkezzen bajai gimnáziumba, bár ekkor még semmiféle tanári képzettsége sem volt.

Első jelentkezése azonban Baján meghiúsult (óraadóként énekórákat tartott egy tanéven keresztül), viszont felvették „helyettes póttanárnak” Egerbe, ahol másfél évet töltött. Egri tanárkodása idején lett az akkor jelentősnek számító irodalmi folyóirat, a *Hölgyfutár* külső levelezője. (Ennek segédszerkesztője és felelős kiadója bajai iskolatársa, a költő Tóth Kálmán volt, akinek ajánlása már egri alkalmazását is segítette.) A lapban Szarvas írásai *Paprika*, *Pap Rika* és *P-a* aláírással jelentek meg; kis elbeszélésekben, humoros történetekben jellemezte bennük a kisváros életét. Nyelvészettel ekkor még komolyan nem foglalkozott, első ilyen tárgyú írásának mégis egyik egyik „egri levele” számít, amelyben kifigurázta a nyelvhasznítókat fejtegetése-

Szarvas Gábor (1832–1895)

it, és elhatárolódott a „halzsíros” finnugor nyelvrokonítástól. (Becsületére legyen mondva, hogy a szakirodalmat később jobban megismerve képes volt előítéletekből származó nézeteit felülvizsgálni.)

1860-ban viszont – egy kinevezett kollektív nyugalomba vonulása révén – állást kapott Baján egykori iskolájában, amely időközben állami főgimnázium lett. Lelkesen vetette bele magát a város szellemi életébe: tanított, írt, énekelt, sőt dalárdát is vezetett. Bekapcsolódott a Kolmár és Klamarik által szerkesztett *Bajai Közlöny* (később *Aldunai Lapok*) – az első magyar nyelvű bajai hetilapok – munkálataiba is. A lap az önkényuralom korában hazafias hangvételével eleve szúrta a hatóságok szemét, a szerkesztők állandó fenyegetésnek voltak kitéve, ráadásul – mint Szarvas visszaemlékezésében írja – az igazgató (Horváth Ferenc) „a lap irányára és tartalmára nézve a maga befolyását akarta érvényesíteni”, de „ebbéli szándéka a szerkesztő határozott ellenállásán hajótörést szenvedett”.

Szarvas pályája szempontjából két tekintetben is meghatározónak bizonyult az itt eltöltött időszak. Egyrészt – miután az egyik beérkezett kézirat nyelvi hibáit hosszan fejtegette neki – Klamarik arra biztatta, hogy érdemes volna a nyelvi helytelenségek kapcsán önálló cikkben is megnyilvánulnia, mert az ilyenből az olvasóközönség is tanulhatna. (Szarvas a Klamarik tiszteletére 1894-ben kiadott emlékkönyvben megjelent *Három tanács* c. írásában is megerősíti, hogy kollégája javaslatai nélkül pályája alighanem más irányt vett

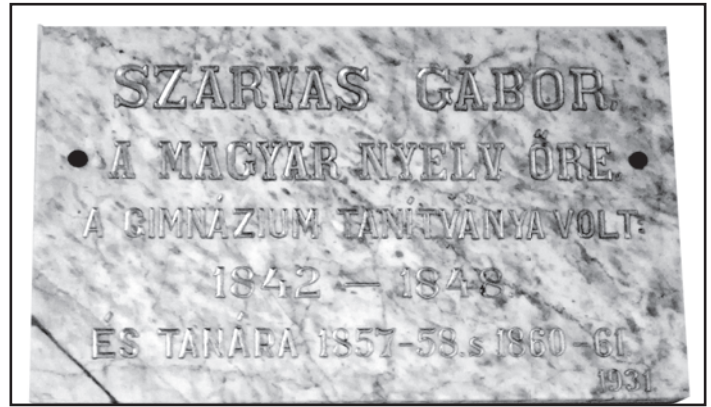
volna.) Ugyanakkor a lap jelentette Szarvas és szerkesztőtársai bajai pályafutásának végét is. A folyóiratban ugyanis megjelent néhány – akkori szemmel nézve – pikáns novella is, amelyek egyikében egy megszegyenült ifjú férj története is olvasható volt, s annak alakjában egyesek az egyik tanár kollégát vélték felismerni. S mindezt az író (Klamarik) azzal is tetézte, hogy a szövegben a következő „obszcén, arcpirító” mondat is szerepelt: „*A fiatal férj fölébred, s látja, hogy a lógonyos óra hatot mutat.*” Szarvas novellájának pedig egy lányszöketetés állt a középpontjában, amelynek szenvedő alanyában a város egyik becsületes pékmesterére ismertek rá. Az iskola és tankerület vezetése finoman szólva sem lelkesedett a fiatal kollégák írásaiért, és el akarták őket tiltani a szerkesztéstől. Majd a tanév végén a Szerb-bánati Helytartóságtól felszólítás érkezett a bajai városi polgármesteri hivatalhoz, hogy Kolmárt és Klamarikot „tanári állásukkal össze nem egyeztethető politikai magaviseletük miatt” állásukból elbocsáttatják, Szarvas pedig megróják. (Hogy őt nem távolították el, alighanem annak volt köszönhető, hogy csak az előző évben vették fel, és ez az iskola- és a tankerületi igazgató és a polgármester ítélőképességének hiányát is felvethette volna, másrészt nem volt annyi ideje rossz pontokat szerezni.)

Mindenesetre ebben a légkörben Szarvas sem akart Baján maradni, és áthelyezését kérte a szabadkai főgimnáziumba, de kérését elutasították. Így – a város közönsége által fátylas menettel búcsúztatott Kolmárral együtt – a pozsonyi gimnáziumba nevezték ki rendes tanárnak. Itt nyolc évig maradt, és egy ideig lapszerkesztéssel (*Pozsonyi Lapok*) és drámaírással is próbálkozott. Ebben az időben írt *Egy veszélyes csel* c. drámájával pályadíjat is nyert, a darabot több vidéki színházban is bemutatták, de tartós sikert egyik sem hozott neki. (Lapja két szám után megszűnt, a kortárs kritika a színdarabjait nem tartotta elég jónak.) Közben 1865-ben megszerezte latin-görög szakos tanári diplomáját is, de igazán komoly nyelvészeti tanulmányokat nem folytathatott, mert az irodalom és a nyelvtudomány oktatása csak később vált szét a (buda)pesti egyetemen. Pozsonyban megbízták az iskola könyvtárának gondozásával is, és eközben döbbsent rá saját műveltségének hiányosságaira is.

1867-ben igazgatója, *Wiedermann Károly* – maga is tudós ember, valódi polihisztor – kérte fel arra, hogy a következő iskolai értesítőben jelentkezzen egy klasszika-filológiai értekezéssel. Ehelyett végül *Magyar-*

talanságok címmel adott le dolgozatot, amely Szarvas első kifejezetten nyelvészeti tárgyú értekezése volt, és irányt szabott további tevékenységének. A dolgozat – amelyben egyebek mellett a nyelvújítás számos túlkapását, illetve a sajtóban elharpadózó germanizmusokat ostromozta – igazgatója jóvoltából több részben megjelent a *Magyarország* c. politikai hetilapban is, és ezzel szerzőjének váratlan ismertséget szerzett. Az írást olvasta *Arany László* (a költő fia) is, és az rajta keresztül jutott el az Akadémia nyelv- és széptudományi osztályához. Bár állításait sokan vitatták, a fejtegetések alaposága meggyőzte a tudós olvasókat arról, hogy a szerző nagyobb feladatokra is képes lehet: „*A pozsonyi katolikus főgimnázium Értesítője értekezést közöl, mégpedig nagyon becses és időszerű értekezést, Szarvas Gábor tanártól... Az értekezés írója nem közönséges olvasottsággal, nagy műveltséggel, jó ízléssel, helyes ítélettel s mind a régi magyar irodalomban való jártassággal, mind egyszersmind jó grammatikus, valóban jeles művet írt... Megemlítyük még, hogy Szarvas Gábor erélyes s humortól szikrázó stílusban ír... – írta Szilágyi Sándor, a Budapesti Közlöny főmunkatársa.*

Szarvas másik nagy belépőjét a nyelvtudósok közé az Akadémia a magyar igeidők tárgyalására kiírt pályázata jelentette. (A kérdésről ekkoriban komoly viták zajlottak, főképp *Hunfalvy Pál* és *Fogarasi János* között.) E pályázatra készült el 1869-ben Szarvas *A magyar igeidők* c. munkája, amellyel elnyerte a Marczibányi-jutalmat, bár csak három év múlva, átdolgozva jelent meg. E munka azért is jelentős, mert a felkészülés közben, a szakirodalmat figyelmesen olvasva döbbsent rá saját „szittyamagyar” meggyőződésének tartathatatlanságára a finnugor rokonság kérdésében, és „lerakta a fegyvert”. A mű az igeidők kérdésében – tévedéseivel együtt – máig alapműnek számít. Igaz, ő azt gondolta, hogy a régebbi magyar nyelvben még használatos, de a 19. századra elsorvadt különféle igeidőket helyre lehet (és kell) állítani, ez azonban nem volt lehetséges. Még ugyanebben az évben készült el *Phaedrus aesopusi* meséinek fordításával,

Szarvas Gábor emléktáblája a III. Béla Gimnázium falán

amelyben az általa visszahonosítani kívánt igeidőket alkalmazta is, lábjegyzeteiben pedig útmutatást kívánt adni a fordítóknak ahhoz is, hogyan lehet fordítani azon kérdéses helyeket, ahol a latin összeütközik a magyar nyelv sajátosságaival. Gazdag magyarázatai miatt műve jóval több mint egyszerű műfordítás.

Alighanem e két mű is szerepet játszott abban, hogy *Eötvös József* kultuszminiszter 1869. június 27-én Szarvaszt a pesti főgimnázium rendes tanárává nevezte ki. 1881-ig ez volt a főállása, egészségi állapotának megromlása után innen vonult nyugállományba. 1871-ben az Akadémia levelező tagjává is megválasztották. (Rendes tag 1884-ben lett.) Az Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága eddig is a nyelv ellenőrzését és javítását tűzte ki feladatául, ám ügyrendje 1872-ben bővült: feladata „*a műnyelv alakulását szemmel tartani, s általában az irodalmi nyelvművelést olyképpen ellenőrizni, hogy egyrészt hiányos nyelvismeretből folyó erőszakos szóképzéssé ne fajuljon; másrészt pedig az idegen nyelvek hatása a magyar nyelvnek grammatikai, különösen syntaktikai szerkezetét meg ne hamisítsa; végre az eddigi elkövetett nyelvrontások lehető orvoslására törekedni.*” E célból *Hunfalvy Pál*, *Budenz József* és *Gyulai Pál* akadémikusok felvetették egy nyelvművelő folyóirat megindítását, s ennek szerkesztésével Szarvas Gábort bízták meg. Hogy miért épp az akkor még csupán két-három nyelvészeti közleménnyel rendelkező fiatalemberre esett a választás, arra szerkesztőként utóda, *Balassa József* adta meg a választ: „*Mi, akik olyan szerencsések voltunk, hogy személyes érintkezésbe kerültünk vele, könnyen megadjuk rá a feleletet. Rendkívüli egyénisége, amellyel meg tudott nyerni mindenkit, aki közel jutott hozzá... Éles ész, gyors meglátása az összefüggéseknek és ehhez járult egészséges magyar nyelvérzéke, szellemes, ötletes előadásmódja, ami*

legszárazabb tárgyú cikkeit is élvezetes olvasmánnyá tette... Mindezekhez a tulajdonságokhoz járult az erős akarat, szilárd meggyőződés a maga igaza mellett.”

Az így megalapított Magyar Nyelvőr nem az első nyelvészeti folyóirat volt Magyarországon, de az ekkor már létező Nyelv-tudományi Közlemények elsősorban tudományos lap volt, az új periodikum azonban szélesebb közönséget kívánt megszólítani. (A Magyar Nyelvőr küzdelmeiről, céljairól, a legfőbb vitákról írásunk 2. részében számolunk be.)

1.2. Élet a Nyelvőrön túl

1872 után a tanítás mellett Szarvas Gábor fő működési területe haláláig a Magyar Nyelvőr volt, amely „egyik kézzel harcolt, a másikkal gyűjtött és épített.” (Négyesy László) A lap munkatársait maga válogatta össze, ám ahhoz, hogy annak hasábjain vívott harcait alátámassza, számos nagyobb gyűjtőútra ment (főképp nyelvjárási anyagok összegyűjtése céljából), és részt vett a máig is jól hasznosítható Magyar nyelvtörténeti szótár szerkesztésében és összeállításában. Az 1870-es évek közepén egy magyar nyelv-művelő egyesület létrehozásán is fáradozott, bár ez akkor az általa megálmodott formában még nem valósulhatott meg. Az Akadémiai Körben így is havonta találkoztak tudósok és írók, hogy a nyelv aktuális kérdéseiről vitatkozzanak. Múlhatatlan érdemei vannak számos magyar nyelvemlék, kódexszöveg publikálásában, amelyek a későbbi nyelvtörténeti kutatások kiindulópontjai lettek. 1889-ben a helsingforsi (ma: hel-

sinki) Finn-ugor Társaság is tagjai sorába választotta. Ugyanebben az évben királyi tanácsossá nevezték ki (középkisiskolai tanár ilyen magas címet előtte nem kapott Magyarországon). A nagy elismerések ellenére komoly vagyont nem szerzett, sokáig megélhetési gondjai voltak. „Neki mindig annyi [pénze] volt, amennyi kellett s annyi kellett, amennyi volt.” – írta utóbb felesége, aki szerint Szarvas két legfőbb tulajdonságának embersége és lényének az átlagostól eltérő volta számított. Saját erejéből megtanult gitározni és zongorázni is, kellemes tenorhangja állítólag még hatvanévesen is üdítően csengett; a pesti egyetemen is énekkart szervezett.

Szarvas Gábor némileg későn, 50 évesen nősült meg. 1882-ben vette feleségül Harrer Paulát, a tisztos polgári családból származó tanítónőt. (Az asszony apja, Harrer Pál Óbuda polgármestere, öccse, dr. Harrer Ferenc jeles várospolitikus, 1918-ban Budapest alpolgármestere, 1919-ben rövid ideig az ország külügyminisztere is volt.) A kora legműveltebb asszonyai közé tartozó feleség nemcsak a magánéletben, hanem a munkában is támasza lett férjének. Harmat Paula álnéven maga is publikált a Nyelvőrben, és a magyar tanítónőképzés megújításáról, de nyelvoktatási kérdésekről is értékes tanulmányokat írt. A mi szempontunkból tevékenysége azért fontos, mert 1881 után Szarvas egészsége jelentősen leromlott, látása folyamatosan rosszabbodott, végül lényegében teljesen megvakult. (Utána a tanítástól vissza is vonult, a Nyelvőrt azonban tovább szerkesztette.) Felesége segítségével azonban publikációs, sőt fordítói munkásságát is folytatni tudta. Harrer Paula hosszú özvegysége alatt is ápolta néhai férje emlékét: maga is megírta visszaemlékezéseit Szarvas Gáborról, amelyek a rendíthetetlen nyelvharcos emberi oldaláról is sokat elárulnak.

Az 1890-es években Szarvas az Iliász fordításába fogott (az ógörög szöveget felesége olvasta fel neki), de ekkor addigi betegségei mellett megjelentek rajta a demencia és a tüdővész jelei is. Egyre többet bolyongott a Margitszigeten, a Nyelvőr szerkesztésének gyakorlati feladatait fokozatosan átvette tőle tanítványa, Simonyi (Steiner) Zsig-

Szarvas Gábor és felesége síremléke Budapesten, a Kerepesi temetőben

mond. Utolsó írásait már ágyban fekve diktálta feleségének. Szarvas Gábor 1895. október 12-én hunyt el szívszélhűdés következtében.

1.3. Az első nyelvőr emlékezete

A Magyar Nyelvőr 1895. októberi száma 15-én jelent meg, s címloldalán már beszámolt a szeptemberi lapszámot még utolsó erejével összeállító Szarvas Gábor haláláról, Simonyi Zsigmond úgy méltatja az elhunyt szerkesztőt, mint akinek a legnagyobb része volt abban, „hogy [a nyelv] mennyivel magyarabb lett egy negyed század óta”, és akinél „senki világosabb fővel, élesebb logikával nem tárgyalta nyelvünk jelenségeit; senki nagyobb készüllettel, erősebb kritikával nem taglalta a nyelv-művelés kérdéseit”. A folyóirat ezt követően hosszú ideig „Szarvas Gábor folyóirata. Szerkeszti: Simonyi Zsigmond” fejléccel jelent meg.

A Nyelvőr 1895. novemberi füzetének első oldalán közli Beöthy Zsolt jeles irodalomtörténész, az Országos Középkisiskolai Tanáregyesület elnökének Emléket Szarvas Gábornak c. felhívását, amelyben gyűjtést kezdeményez egy Szarvas-emlékmű állítására, amely „valamely nyilvános helyen, talán a Múzeum kertjében fog felállíttatni.” (E lapszám több írása is Szarvas életére és munkásságára emlékeztet.) A közadakozás sikeresnek bizonyult, ugyanis a szoborállításhoz szükséges összeg már egy év múlva rendelkezésre állt, s így hamarosan megbízhatták Jankovits Gyula (1865–1932) szobrászművészt az alkotás elkészítésével. (Neki ez volt az első köztéri

Szarvas Gábor adatai szobra, Almási Gábor alkotása

Forrás: kozterkep.hu

Szarvas Gábor szobra Budapesten, az Akadémia előtt.

alkotása Budapesten, legismertebb munkája az 1904-es Szent Gellért-szobor.) A szobrot végül 1899. július 11-én avatták fel, de nem a Múzeumkertben, hanem közvetlenül az Akadémia szomszédságában, a Ferenc József (később Roosevelt, ma Széchenyi) téren, az MTA díszközgyűléséhez kapcsolódva. A szobor két részből áll: a mellszobor Szarvas Gábort ábrázolja, míg a talapzaton neki babérkoszorút nyújtó fiatal lány alakja a magyar nyelv tisztaságát jelképezi. A talapzat mellett a Magyar Nyelvőr egy kötete fekszik. A budapesti szobor avatásán elhangzott *Sajó Sándor* Szarvasról szóló, az alkalomra írt ünnepi költeménye (*Szarvas Gábor szobránál*), amelynek első versszaka programot is ad az új nemzedéknek: „*Ki volt Szarvas Gábor? magyar nyelvünk őre,/ Közkatonából lett lánglelkű vezér;/ íme ércalakban, ami por belőle,/ Ami el nem múló, – szíveinkben él./ Jertek tanítványok, szívben egybeforva/ Álljunk ide sorba, mint a katonák,/ Nézzünk diadallal, hittelt e szoborra/ S ahogy ő tanított, úgy küzdjünk tovább.*” Az avatóbeszédet Beöthy Zsolt tartotta, s egyebek mellett a következőket emelte ki: „*Ne csak tudását ünnepeljük, hanem erkölcsét is: messzeható tekintetét, erős meggyőződését, szívós kitartását, égő lelkesedését. Nézetei, állításai lehetnek és lehetnek vitások; de ha mind megdölnének is, ha nyelvünk egész tudományát új mes-*

terekről tanulnánk is: erkölcsével, hatásával és ennek tanúságaival Szarvas Gábor akkor is mestere és mintaképe marad a magyar tudósoknak és a magyar tanárnak. Maradjon is mindenha!”

Ugyancsak Jankovits kapott megbízást a nyelvész szülőhelyén, Adán felállítandó Szarvas-szoborra, amely feltehetően a budapesti büszthoz hasonló alkotás lehetett, de a nőalak nélkül. Avatásán akadémiai küldöttség is megjelent, ugyanis ott már 1898-ban felállították a város központjában lévő parkban. Itt a lobógódíszbe öltözött város előtt Simonyi Zsigmond tartott emlékbeszédet, *Vikár Béla* pedig ünnepi ódát adott elő. Sajnos ez a szobor nem volt hosszú életű, mert az 1920-as impériumváltás során eltávolították, és I. Péter szerb király mellszobra került a talapzatára. (Ma már utóbbi

sem áll.) Adán – és általában a Vajdaságban is – azonban Szarvas Gábornak komoly kultusza alakult ki: az 1970-es évektől ott tartják a *Szarvas Gábor nyelvemlék napokat*, és helyben a nevét viselő *Nyelvemlék Egyesület* és könyvtár is működik. 1993 óta az egyesület szervezi minden év októberében a *Szarvas Gábor-napokat*, amelynek része egy általános iskolai játékos nyelvi vetélkedő, egy középiskolai beszédművészeti verseny és egy nyelvemlék pályázat is; 1995 óta a magyar nyelv és kultúra ügyéért kiemelten fáradozó *Szarvas Gábor-emlékéremben* részesülhetnek. 1972 óta Szarvas Gábornak ismét van szobra Adán, *Almási Gábor* (1911–1994) szabadkai művész alkotását *Bárczi Géza* avatta fel. 1970-ben Szarvas Gábor és felesége hagyatékának nagy része is Adára került; ennek java (személyes levelezés, dokumentumok, könyvek és személyes tárgyak) 2020 óta megtekinthető a róla elnevezett könyvtár emlékszámbájában.

Ehhez képest némileg lesüthetjük a szemünket, hogy Baján, abban a városban, ahol Szarvas tanulmányainak java részét végezte, tanári, írói és nyelvemlék pályáját kezdte, alig emlékeztet rá valami.

A nyelvemlék nevét Baján egy nem különösebben jelentős utca viseli, egykori iskolája jogutódának belső falán – születésének centenáriuma előtt leleplezett – szűkszavú emléktábla idézi fel, hogy

„*iskolánk diákja és tanára volt*”, egy időben az általános iskolások – e néven megszűnt – városi helyesírási versenyének volt a névadója. Köztéri szobra (bár 1932 táján felmerült), utcai emléktáblája, nevét őrző intézmény vagy rendezvény egyáltalán nincs városunkban, pedig azt még a nézeteit elutasítók is elismerik, hogy korszakos tudós, a tudományos alapokon nyugvó magyar nyelvemlék elindítója volt. *Folytatjuk* ■

Online előfizetési lehetőség!

Tisztelt Olvasónk!

Szívesen olvasná vidéken lapunkat, de sokallja a postaköltséget? Külföldön sem szakadna el a Bajai Honpolgártól? Van megoldás!

A 2019-es naptári évtől lehetőséget biztosítunk lapunk online előfizetésére is. A szolgáltatást igénybe vevők webböngészőjük segítségével a világ bármely pontjáról már a megjelenés napján hozzáférhetnek aktuális számunk teljes tartalmához. Ehhez csupán annyi kell, hogy a kedvezményes **5 000 Ft-os** előfizetési díjat befizessék a Bajai Honpolgár Alapítvány számlaszámára (az Alapítvány számlaszáma: **OTP BANK NyRt. Bajai Fiókja 11732033 20030119**), majd a befizetést igazoló csekkszelvény vagy a banki utalást igazoló kivonat másolatát e-mailen juttassák el az **elofizetes@bajaihonpolgar.hu** címre.

A befizetési díj jóváírását követően e-mail címükre elküldjük jelszavukat (ezt később tetszőlegesen megváltoztathatják), és e-mail címük, valamint a jelszó megadását követően honlapunkon (**www.bajaihonpolgar.hu**) keresztül már hozzá is férhetnek minden lapszámhoz.

Honlapunkon jelenleg kísérleti mintaszámot tekinthetnek meg, amelyen tesztelhetik szolgáltatásunkat. Amennyiben hibákat tapasztalnak, kérjük, jelezzék azokat a fent megadott e-mail címen. Kérdéseiket, javaslataikat egyaránt szívesen fogadjuk.

A Bajai Honpolgár szerkesztősége

„Tudjuk, hogy disznót öltetek, / hurkát, kolbászt töltöttetek...” *Disznóvágás és disznótor a régiéknél*

■ Lex Orsolya

Az őszi utolsó hónapját, november eleink sokféle névvel illették. Az *enyészet hava*, *Szent András hava*, *őszutó vagy disznótor hava* elnevezésekkel gyakorta találkozhatunk régi visszaemlékezésekben, forrásmunkákban. E nevek mindegyike rejt magában valamit november hónap valódi lényegéből, amikor a *régen behegedt bánatok megint feléreznek*, a szántóföldről betakarítják az utolsó terményeket is, amikor ködös hajnalokra ébredünk, s már leeshet az első hó.

A hónap második fele már a bálók, disznótorok időszaka. A régi időkben az igazi lakodalmi időszak is ekkor indult. Hiszen a hideg idő beálltával már *nem romlik meg a hús, és nem savanyodik meg a menyasszony* – tartotta a debreceni mondás. Mindenszentek, Márton, Erzsébet, Katalin majd András napja olyan ünnepek, jeles napok, melyek különösképpen alkalmasak voltak időjósásra.

A *Vasárnapi Újság* 1868-as száma a következőképpen ír a fent említett időszak elérkeztéről: „Mihelyt elmúlt Erzsébet napja, beállottak a hidegek: azonnal elkezdődik a disznó-ölés. A házbeliek közül apraja nagyja, három-négy órakor már talpon van; a férfiak köszörülnek a késeket; a nők lótnak-futnak, a gazdasszony a menyecskével együtt hordja ki a kamrából a tegnap este csinált rétest, alig várják, hogy kiszüljön, mondja is egyre: „hurkát eszünk estére, hurkát eszünk estére! – ezáltal fejezi ki örömeiben mindazt, mit a mai naptól vár. Éles már mind a kés, mind a bárd. Gazduram behozza a pálinkás butyéllát, a böllérok isznak, egyet-kettőt falnak utána, avval mennek az udvarra, az ólból kieresztik a disznót. Nemsokára van sikoltás, a gyermekek beszaladnak, s csak midőn lobog már rajta a láng, merik kiütni az orrukat.”

A disznóvágás, disznóölés és az utána következő disznótor az őszi, téli időszak jelentős és mondhatni ünnepszámba menő eseménye, melyet mindig nagy várakozás előzött meg. A disznóölés napján korán keltek – még pirkadat előtt –, hiszen sok munka várt a család, rokonság minden tagjára ezen a szórakozással is egybekötött alkalmon. Ám a torra való felkészülés, szervezés már hetekkel korábban elkezdődik „A jó szívű gazda vérmes szemekkel látogatja meg naponkint a szomszédokkal a nap leendő hőjét deszka palotájában, hol az hat hét óta napról napra jobban affektálva, nagyúri étvágygal turkál az áztatott kukorica szemek közt. »Elsaczczolgatják«, találgatják: milyen nehéz

lehet s az öreg manka rátarti röfögéssel pislant a bámulók szemei közé, mintha azt felelné nekik, hogy: ott leszek én akkor.”

A jószágot a disznóvágás napjának hajnalán szúrással ölik le, s mivel a maga disznóját senki nem bökte le szívesen, gyakorta a gazda komája, sógora végezte e hálátlan, ám elengedhetetlen feladatot. Ahoogy a társas munkák legtöbbször megvolt a maga rendje, mindenki tudta az arra a napra rendelt feladatát. „Milyen nagy családi ünnepek voltak azok! Még iskolába se mentünk, s elmaradásunknak elég mentsége volt az, hogy »tanító úr, kérem, disznót öltünk!« Már előtte való nap óriási előkészületek folytak: az anyagok összehordása és előkészítése, s a tervek helyes elrendezése nagy munka volt. Számba kellett venni a munkaerőt, s a fogyasztókat, mert a torban nemcsak azok részesedtek, akik dolgoztak, vagy mint legközelebbi rokonok vagy szomszédok a részvételre ősi szokás alapján jogosultak voltak, hanem a torban részt nem vevő jóbarátok és komák számára is kellett küldeni egy kis megemlékezést. Egy disznó tehát nem igen volt elég a disznótorhoz, még akkor sem, ha közel járt a két métermázsához.”

Ekkora munkát igen korán kellett kezdeni, pitymállatkor. A leszúrást a vér felfogása követte, majd jöhetett a szőr eltávolítására szolgáló pörzsölés. Visszaemlékezések szerint szívmengető látványt nyújtottak a kéklő hajnalban a fehér havon fellobbanó pörzsölő tüzek.

A bontásnak a parasztháztartásban uralkodó, a századfordulóiig kizárólagos módja az ún. *orjára bontás* volt (orja: húsos sertésgerinc, amely nyaktól a farig ér). A megtisztított állatot bontóasztalon a hátára fektetik, és négy lábát kihalászták. Ezután hasra fordítják, a gerincoszlop két oldalán hosszában átvágják a szalonnát. A bontást mindig valamely hozzáértő személy, például *böllér* végezte, akinek a kolbász készítése, a szalonna sózása szintúgy feladata volt. A toros ház gazdájának feladata abból állt, hogy szóval s borral jól tartsa a jelenlévő segítőköt.

A gazdasszonynak a közeli rokonok és szomszédasszonyok voltak segítségére, akik természetesen számíthattak visszasegítésre, amikor náluk volt hasonló társas munka. Az asszonyok készítették a napi ellátmányt, s közben folyamatosan dolgoztak a bontással, majd a bontott hússal dolgozó férfiak keze alá: sütötték a vért reggelire, fokhagymát tisztítottak, belet mostak, hurkát, *gömböcöt* töltöttek, szalonnát aprítottak, abáltak. Valamilyen egyszerű ebéd ugyan általában volt, de amíg a munka tartott, nemigen időztek vele. Kora délutántól már a disznótoros vacsora ételsorát készítették, s a rokonságnak küldendő kóstolót állították össze.

A disznótorra, azaz a disznóvágást követő vacsorára általában a gazda vagy a böllér hívogatta a vendégeket. „Estére aztán az asztalon gőzöl a sok jó. A disznótor abban különbözik a lakadalomtól, hogy itt menyasszony meg vőlegény nincs; a násznagy azonban

most is az asztalfőn ül, csak hogy itt „öreg gazda” a neve. A vendégek vidám köszönéssel érkeznek a torra, mely általában hússal kezdődik, majd tréfákkal fűszerezve megy a maga útján... a töltött káposzta, s a véres és kásás hurka s a kolbász tomyok egymás után pusztulnak, mint a harmat. A tőpörtyűs pogácsára aztán csúszik a karcos; kezdődik a „czéczó,” kirúg a jó kedv...” Véghossza nincs a tréfálkozásnak, a jókedvnek ezen alkalommal.

A disznótort gyakorta hívatlan vendégek is meglátogatták. Lehetek fiatal fiúk vagy bekormozott arcú lányok, asszonyok, lakodalmas menetet imitáló maskarások, kántálók. Megjelenésük, jókívánásai tovább fokozták a már egyébként is meglévő jó hangulatot. Kosaraikba a háziak kolbászt, hurkát tesznek. Borús Rózsa topolyai néprajzkutató a disznótort kántálókról lejegyezte,

Mennyből jöttünk tihozzátok,
Tudjuk, hogy van pálinkátok,
Azt is tudjuk, sajnáljátok,
Mégis mézesen adjátok.

Fireg-forog a csiporka,
Mézelődik a pálinka,
De az asszony mind azt mondja,
Egy cseppet se az asztalra!

Ne bújj gazda a pest megé,
Mer nem jöttünk perlekedni.
Nem jöttünk mi perlekedni,
Disznólábbal verekedni.

Tudjuk, hogy disznót öltetek,
Hurkát, kolbász töltöttetek.
Egy jó nyárssal megsüsetek,
Asztal mellé ültessetek!

Jaj, mint fázunk,
Mert rég, hogy itt állunk,
Megszánnátok, házba behínátok.
Hurka, kolbász nyársba szálljon,
S ott vondigáljon!

A gazda is álljon talpra,
Legyen gondja a poharakra,
Egy vékából sült kalácsra,
Egy hordó pálinkára,
Egy fazék töltött káposztára,
A társaság ezt kívánja:
Adj a Isten szállására!

pest = kemence

disznótort kántáló szövege (részlet)
Bereck (Székelyföld)

hogy medvének, kéményseprőnek, cigánynak öltözve állítottak be. Kutyaverő bottal, rossz tepsikkel, fedőkkel vonultak. A szobába érve összeverték a tepsiket, fedőket, hogy a gazdának szerencséje, pénze legyen. Illett fogadni, megvendégetni, disznótort adománnyal gyarapítani a kántálókat. A házbeli-ek igyekeztek megtudni, kiket rejt a maskara. A cigánynak öltözött kántálóval jószóltattak, a medvének öltözött kántálóknak táncolnia kellett. Ha ismerősök voltak a kántálók, levetették a maskarát, és az asztalhoz ültették őket. Előfordulhatott azonban, hogy nem fogadták a kántálókat. Ilyen esetben sem maradt el a kívánság, azonban nem pénzt és szerencsét kívántak, hanem más egyebet: „Négylába van a disznónak, /Ötödik a farka. /Farka alatt van a duda, /Fújja meg a gazda!”

Ujváry Zoltántól, dramatikus népszokásaink kutatójától tudjuk, hogy a disznótort alakoskodásnak számtalan változata létezik, s hogy a torokban Kárpát-medence szerte megjelennek azok a figurák, melyek a fonókban, tollfosztóban, kukoricafosztáson is. A disznótort alakoskodást általában némajáték és olyan maszkok viselése jellemezte, melyekben a résztvevők felismerhetetlenek voltak.

Az ország más vidékein egyéb szokások is jártak disznótort idején. A Dunántúlon, Somogyban, a Zselicben például ismeretes volt a nyársdugás adománygyűjtő szokása. Bandába tömörült legények, fiúk többágú nyársat állítottak a bejáratba vagy az ablakba, majd bezörgettek, s elszaladtak, elrejtőztek a sötétben. Előfordult, hogy a nyárs egyik ágára tréfás, gyakran trágár szövegű versikét is tűztek, s várták, hogy a háziak észrevegyék adománykérésüket, s a papíros helyébe azután kolbászt, hurkát, szalonnát, pogácsát tűzzenek. Lényeges volt, hogy a nyársdugók kilétére ne derüljön fény. Ha a

torozók nem adtak semmit, vagy a disznó valamely eldobandó részét tűzték a nyársra, az adománygyűjtők nem kímélték a háziakat, s olyan nyársdugó levelet hagytak ott válaszul, melyben valóban nem volt köszönet. Némelyik levél olyan durva hangvételű volt, hogy a csendőrség elkobozta. Ébner Sándor 1933-as Zselici kanászélet című tanulmánya közöl is néhány kevésbé trágár, szelídebb hangúnak nevezett versikét. Ha a nyársat hozó legények valamelyikét elkapták a tort ülők, akkor annak a háziakkal együtt kellett étkeznie az est folyamán, ami nagy szegénynek számított.

A disznóölés a paraszti életben fontos szerepet töltött be, így temérdek hiedelem, előírás, tilalom is kapcsolódik hozzá, melyek elsősorban a sikeres ölést, illetve a következő esztendő disznónevelésének sikerét biztosították. Újholdkor például tilos volt disznót ölni, mert férges lenne a hús. A szűráskor nem szabad sajnálni az állatot, mert nehezebben múlik ki. A sózást szótlannul kell végezni, nehogy férges legyen a hús. Néhol a hurkát is szótlannul főzték, nehogy kifakadjon. A disznó felhasításakor kacagni kell, hogy vastag legyen a szalonna. Jung Károly így ír e mágikus szokásról: „A bontástól kezdve tréfás mulatsággá válik az ölés. Mikor pedig (a böllér – J. K.) a hátgerincbe belehasít, odakiált a körülállóknak: Nagyot nevessetek, hogy vastag legyen a szalonna!” E babonás szokás szinte az egész Kárpát-medencében ismeretes, példákat ismerünk rá az Őrségből, Szerémségből, Bácskából (Csóka, Mohol, Temerin, Topolya, Gombos, Jánoshalma), Kecelről, Muraközéből, Rábagyarmatról és Szeged vidékéről is. Jól érezhető, hogy ez esetben az állattartás jövedelmezőségét biztosító babonák közé tartozó szokásról van szó. Jung Károly kutatásai azt a feltétele-

zést igyekeznek bizonyítani, hogy a disznó-vágáskor irányítottan felcsendülő hangos kacagás, nevetés afféle ősi, rituális teremtő, gyarapító mivolta köszön vissza e babonás szokásban, hiedelemben. A hangos nevetés teremtő ereje egészen ősi időkig vezethető vissza, s mind a népmesékben, mind az antik mítoszokban felbukkan.

A levágott disznó bizonyos részeit felhasználták gyógyító, illetve mágikus eljárásokra. A Tamás napján (december 21.) vágott disznó hája, vére orvosságként volt felhasználható, a levágott jószág nemi szervei, csecsbimbói az ólba visszadobva a sertésszaporaságot biztosították.

A jó disznótorok éjszakáig (sőt tovább) is eltartottak. Néha még muzsikus is került, ám ez nem volt általános. A vendégek áldást mondtak a gazdára, háza népére, jószágaira, mindenféle jót kívánva többször is poharat ürítettek. „Azt a

házat úgy összevissza áldották, talán még vakolat nélkül se dülne össze száz esztenedeig. Ezzel aztán ki volt fizetve a vendégség. S mikor másnap a manka romjai közt kotorászott a gazda, négy sódarnál, egy pár beszózott oldalasnál ritkán talált többet. Sebaj, csak a gazdasszony zsiros bödönje legyen tele. Így volt valamikor a disznótor. Valamikor bizon: mert ma már jóformán csak úgy mesében jó elő, mint akárhány más

népszokás, amiknek annakelőtte sohse számította senki a költségét.” (Vasárnapi Újság 1868. XV. évfolyam)■

Part mentén Gondolatok Szabó Áron kiállítása kapcsán

Sallai Géza szobrászművész

■ Szabó Áron szobrászművész kiállításának címe többféle jelentéssel bír. Szorosan kapcsolódik Bajához, kapcsolódik egy nagy folyamhoz, kapcsolódik a hagyományhoz, más művészi ágakhoz, és közben keresi a kapcsolatot másokkal is az együttműködésre.

A városhoz való kapcsolódása egyértelmű, ez adja meg a művész alkotásainak fő karakterét és több munkájának témáját is. Ez köszön vissza a rajzokon, az akvarelleken és a szobrain is. A művész vállalja ezt a kötelességet, nem akar világvárosi művésznek tűnni, helyette az itteni lépték jellemzi alkotásait. Azért is fontos ezt kiemelni, mert manapság nagyon sokan fent maradnak a fővárosban az egyetemi tanulmányaik után. Sokan elhagyják gyökereiket, és könnyen hasonlónak trendekhez. Munkásságuk ezáltal szűkre szabottabb lesz. Ugyanakkor nem könnyű ma vidéki művészeknek lenni a kortárs művészi szcénában. Szabó Áronnál viszont ez tudatos döntés: kortársnak lenni, egyben megőrizni a tradíciót is.

Másfelől, a művész kapcsolódik egy nagy folyamhoz, a Dunához is. A folyó, mint tudjuk, az állandó változás jelképe. Másrészt a víz a lélek anyaga, könnyen kapcsolódik hozzá, leszáll rá. A művész a folyó partján él fizikai értelemben és szellemi értelemben is, ezt erősítik sorai: „Úgy gondolom, hogy napjainkban egy olyan korban él az ember, amelyben az életének tervezhetősége, kiszámíthatósága egy folyton változó közegben zajlik. A változást okozhatják külső és belső

tényezők egyaránt. Ezért egy folyamatosan változó társadalmi környezetben még inkább szükségét érzem egy belső támpont megtalálásának, követésének. Erre törekszem az alkotásaimmal is.

Szabó Áron ugyanakkor a hagyományhoz is kapcsolódik. Egyrészt kulturális értelemben ennek a vidéknek a néphagyományához, tárgyhasználatához, mely a témaválasztásokban látszik, másrészt a szorosan vett szobrászi hagyomány gazdagságához. Különböző technikákkal alkot: mintáz, farag, konstruál, talált tárgyakat épít be. Ugyanolyan fontos számára a forma, mint az azt körbe ölelő tér. Mindezt munkáiban jól érzékeljük.

A művész kapcsolódik más művészeti ágakhoz is: grafikához, festészethez, építészethez, dizájnhoz, melynek elemeit felfedezhetjük a kiállított alkotásokon. Az építészetet felfoghatjuk úgy, mint nagyléptékű szobrászatot. A dizájnt, a formatervezést funkcionális szobroknak is láthatjuk – akár népi tárgyakról, akár ipari tereptárgyakról legyen szó. Ezt az átjárást gyakran használja, például *Acélbárka* vagy *Betonbárka* c. szobrainál. Azzal, hogy függőlegesre állítja a tárgyat, másként látjuk, jelle válik. Nagyon precíz, kiértelmezett munkamódszerrel dolgozik.

A művész továbbá keresi a kapcsolatot másokkal is az együttműködésre, hiszen doktori tanulmányainak középpontjában az alkotás során megvalósuló egyéni és közösségi együttműködés áll. Jól tükrözi ezt doktori programjának bemutatása: „A köztéri jelalkotás, szoboralkotás mikéntje

érdekel, hogy az milyen kooperációs folyamatokon keresztül valósul meg. Fontos számomra a szobrok témafelvetése, illetve a közösségi térben való elhelyezése. Ezen kívül az alkotói módszerek vizsgálatát tervezem, amely kiterjed a gondolati és vizuális inspirációkra, az anyaghasználatra, tervezési-modelllezési kérdésekre, valamint a méretezési és térszervezési szempontokra is.

A művész saját alkotó tevékenységében ötvözi a különböző szobrászi technológiákat, mint a papír- és bronzöntést, a faragást és a hegesztés általi konstruálást. Többek között *Alkony*, *Acélbálamező*, *Kockahálózat* című munkái mutatják ezt a sokszínűséget. Emellett tanítási gyakorlatában is kamatoztatja a kooperációt, érzékeny, csendes karakterével.

Végül, de nem utolsósorban Szabó Áron hozzánk, nézőkhöz is kapcsolódik, hiszen a művek befogadása tükrözi vissza az általa felismert térbeli-jelentésbeli összefüggéseket. Ehhez az elszánt úthoz további sikereket, kitartást kívánok!

(Szabó Áron szobrászművész Part mentén című kiállítása 2022. október 17-én nyílt meg az Eötvös József Főiskola Kortárs Galériájában. A művész alkotásait felesége, Szabó-Szettele Katinka haikui és versrészletei egészítik ki. A 2020 óta a főiskola művésztanáráként is tevékenykedő szobrász kiállítása november 17-ig látogatható a Szegedi úton található kiállítóterben.)■

Ha rossz helyen van a kocsmá...

Sarlós István

■ A szerb megszállás után 1921–22-ben Baja városképét új szempontok szerint alakították át. A történelmi Bács-Bodrog vármegye egyetlen Magyarországon maradt városa – Bácsalmás 1808–71 között mezőváros volt, utána viszont csak mint nagyközség volt járási székhely – megyeszékhellyé vált, a városba költöző hivatalok miatt több „új” épületet emeltek vagy átalakítottak. A trianoni békediktátumhoz alkalmazkodva a városi gazdaság, az ipari üzemek és a közlekedési lehetőségek is átalakultak. Az új Duna-híd, a nyílt dunai rakodó kiépítése vonzotta a város nyugati szélére, a Duna-partra az ipari üzemeket. További lehetőséget jelentett a jó közlekedés, mivel a főtérről a híd lábáig kövezett út vezetett, ez volt a Szentjánosi (később Horthy Miklós, ma Bajcsy-Zsilinszky Endre) út. 1913-ban a NOSTRA a folyó partján felépítette a gabonarakartárát, majd mellette 1917-ben megkezdte működését a Bácskai Gyapjúgyár Rt. is, amely a szerb megszállás után már Bajai Posztó- és Takarógyár Rt. néven működött tovább. Az új gyárnak gyorsan meggyűlt a baja a Szentjánosi út mellett kocsmát üzemeltető Urbán Józseffel az ő italmérésének elhelyezkedése miatt.

„21.154/1922. kig. [közigazgatási] szám.

Kérvénye a Bajai Posztó és Takarógyár r.t. [részvénytársaság] bajai bej. [bejegyzésű] cégnek, képv. [képviselője] Dr. Fehérváry Dezső ügyvéd, Urbán József korcsmáros, bajai lakos ellen a kocsmá üzemeltetésének más helyiségbe leendő elhelyezése iránt.

Méltóságos Polgármester Úr!

A bajai m. [magyar] kir. [királyi] Pénzügyigazgatóságához a következő kérvényt adtuk be:

A Szent János út, és a Sárközi Árméntesítő Társulat védtöltésének találkozásánál épült fel a Bajai Posztó és Takarógyár r.t. gyártelepe, amely vállalat mintegy 350-400 munkást fog foglalkoztatni, és amely gyár hivatva lesz hazánk és városunk közgazdasági érdekeit nagyban előmozdítani. Ennek a gyárnak kijáratával [szemben] van Urbán József vendéglős korcsmája, amely korcsmahelyiség oly szerencsétlenül van elhelyezve, hogy a gyár és kocsmá kijáratát csak egy keskeny kocsiút választja el és így a gyárból kilépő munkás az 5.-ik lépésnél már a korcsmába lép be. A kocsmá ilyentén elhelyezése káros és veszélyes közrendészeti, közegészségügyi és társadalmi szempontból egyaránt, eltekintve attól, hogy a gyár üzemét és biztonságát a legnagyobb

mértékben károsan befolyásolja. A kocsmá ilyentén közelsége iszákosságra csábítja azt a gyári munkást is, aki talán egyébként nem is gondolna ivásra; – az iszákosság tönkreteszi egészségét, megtöri erkölcsi erejét és szaporítja azoknak a szerencsétlen alkoholistáknak számát, akik emberi árnyként lézengenek a gazdasági és társadalmi élet mérhetetlen kárára. Nem kell mondanunk, hogy az ilyen gyári munkás lelke telve gyűlölettel a fennálló állami és társadalmi rend iránt, termőtalaja a nemzeti életre káros szélsőséges irányzatoknak, amelyek nem az építő munkában, hanem a pusztító rombolásban lelik örömüket.

Az állami italmérés jövedékről szóló 1921. évi IV. tc. [törvénycikk] 5. § [paragrafus]-ának utolsó bekezdése kimondja, hogy „ha valamely kimérési üzletnek más helyiségbe való áthelyezése közrendészeti, közegészségügyi tekintetből, a jövedéki ellenőrzés szempontjából, vagy más közérdekből szükségesnek mutatkozik, a pénzügyigazgatóság, a rendőri /közigazgatási/ hatósággal egyetértőleg jogosítva van az engedélyest az üzletnek a helyi viszonyok szerint kitűzendő záros határidő alatt más alkalmas helyiségbe leendő áthelyezésére felhívni.” Ugyanezen törvény 17. §-ának 2. pontja pedig elrendeli, hogy az engedély elvonandó, ha az engedélyes a kifogásolt helyiségben gyakorolt kimérési üzletnek más megfelelő helyiségbe leendő áthelyezése iránt az 5. §. utolsó bekezdése értelmében hozzá intézett felhívásnak a helyi viszonyok szerint kitűzendő záros határidő alatt nem tesz eleget.

Ha van kimérési üzlet, amelynek más helyiségbe való áthelyezése közrendészeti, közegészségügyi tekintetből vagy más közérdekből szükségesnek mutatkozik, vagy azt hisszük, hogy a fentebb vázolt okokból az Urbán féle korcsmahelyiség első sorban az; miért is igazolt ügyvédünk útján azon kérelmet terjesszük elő: Méltóztassék Urbán József bajai vendéglőst a Szt. János úti vendéglőjének más helyiségbe való áthelyezése iránt rövid záros határidőn belül felhívni, s amennyiben ezen felhívásnak meg nem felelne, tőle az italmérés engedélyt megvonni.

Kérjük ezen kérvényünk kedvező elintézését saját hatáskörben támogatni.

Tisztelettel Bajai Posztó és Takarógyár r.t. bajai bej. cég.”

A november 14-én beadott kérelemre a városvezetés már 16-án válaszolt, felvette a kapcsolatot a területileg illetékes pénzügyigazgatósággal; és elkezdődött a kon-

zultáció a Magyar Királyi Pénzügyigazgatóság, a város, a Posztógyár és Urbán József között egy kompromisszumos megoldás érdekében. A kocsmá épülete Urbán József saját tulajdona volt, és már a világháború előtt is kocsmaként működött, ezért az 1917-ben oda költöző Bácskai Gyapjúgyár – ami átalakult Bajai Posztó és Takarógyárrá – a már meglévő helyzetet fogadta el. Az Urbán-féle kocsmá a szentjánosi hajóállomáson kikötő személyszállítók utasainak ellátására szolgált, ezért nem lehetett egy tollvonással felszámolni. A beadványban hivatkozott jogszabályban foglalt engedély-visszavonási lehetősége ugyan megvolt a városnak, de ebben az esetben Urbán Józsefet komoly kártérítés vagy cse-reingatlan – esetleg mindkettő – biztosítása illette meg, amire viszont Bajának nem volt pénze.

A Szentjánosi út mellett üzemeltetett kocsmá nagyon jó üzletnek számított, tekintélyes forgalmat bonyolított le ekkor. A város főterét a Duna-híddal összekötő út mellett a személy- és teherkikötő, az utász laktanya, az ipari üzemek közelsége mind-mind többletvendéget jelentett, amiről senki sem mond le szívesen. Urbán József 1914-ben újította meg italmérés engedélyét 10 évre, amelyet a szerb megszállás alatt is megismételt, azaz 1924-ig engedélyei rendben voltak. A hatóságok kereshettek valamilyen szabálytalanságot az üzemeltetésben, de egy esetleges pereskedéssel abból sem születhetett gyors és jó megoldás. Végül a fennálló vitát 1924-ig nem sikerült megoldani, Urbán József kocsmája a megváltott italmérés engedélynek megfelelően üzemelt, az 1924-es megújítást viszont az országos kikötőépítési tervek értelmetlenné tették. A trianoni békével elcsatolt déli dunai kikötők pótlására Baján tervezték a kereskedelmi és téli kikötő fejlesztését, amelynek első terveit ekkor készítették el. A nyílt dunai rakodó teljes rakpartkiépítése, a sugovici létesítmény téli kikötővé alakítása és egy új „nagy teherbírású” közút megépítése is szerepelt a tervekben. Az állami építkezések együtt jártak a teljes körű területrendezéssel, a megyehatár módosításával, kisajátításokkal, a Sugovica-torkolat megfordításával, az új út építésével és még számtalan változtatással, amelyek mind a város nyugati szélének, mind Szentjános városrésznek a képét döntően megváltoztatták és máig meghatározzák. ■

A Lóránt Gyula-saga: a kistarcsai büntetőtábortól a helsinki olimpiai aranyéremig

Epizódok Sebes Gusztáv boszorkánykonyhájáról (1949–1956)

Borsi-Kálmán Béla

■ Az alábbiakban eredeti levéltári forrásokra és a szakirodalomra támaszkodva azt szeretném röviden bemutatni, miként volt lehetséges, hogy közvetlenül a „fordulat éve” (1948) után néhány hónappal a berendezkedő bolsevik típusú új rendszer s annak ideológiája szemszögéből valaki – jelesül *Lóránt (Lipovics) Gyula* (Kőszeg, 1923. február 6. – Thesszaloniki, 1981. május 31.), az *Aranycsapat* leendő középhátvédje – az elképzelhető legnagyobb kihágást, a *disszidálás kísérletét* kövesse el, ráadásul a „felbujtó” szerepében és csoportosan, majd ennek ellenére mégis ő legyen a valaha létezett legjobb magyar válogatott oszlopos tagja s emblematikus figurája.

A magyar futball-legendárium szerves részét képező szövevényes történetről egy és más korábban kiszivárgott már, főként *Grosics Gyula* visszaemlékezéseiből, aki egy alkalommal így beszélt erről: „*Először 1949-ben éreztem azt, hogy nincs tovább, végem. A politikai helyzet nyomasztott, nem volt még családom, szerettem volna Nyugaton boldogulni a focival, ahogy többen is, de a disszidens magyar csapatból nem lett semmi. Engem a Pipa utca sarkán szólított le két civil ruhás. Egy pillanatig még a hiúság munkált bennem, hogy lám, megismertek, de nagyon hamar az ÁVH-n találtam magamat. Bent történt, ami történt, álltam a falnál, jól megverték, aztán két papírt toltak elé. Az egyiket, amellyel megpróbáltak beszervezni, természetesen nem írtam alá, a másik arról szólt, hogy minderről soha, még a családnak sem mesélek. Nehéz teher volt, s gondoskodtak róla, hogy el is higgyük: ha kinyitjuk a szánkat, minden megtörténhet...*”

Grosics egy másik alkalommal nyilatkozott, hogy „1949-ben tizenhétven disszidálni akartunk”, ám a csak 2017 nyarán kutathatóvá vált, ide vonatkozó állambiztonsági iratok áttanulmányozása után megállapítható: emlékei némi korrekcióra szorulnak! Valójában „csak” tizenhárman akartak 1949. március 4-én (péntek este) nekivágni a határnak, a következő „összeállításban”: *Henni Géza*, *Kéri Károly*, *Mészáros József*, *Czibor Zoltán* és *Gyetzvai László (FTC)*; *Rédei József*, *Keszthelyi Mihály*, *Négyessi (Csepel, ill. Újpest)*; *Grosics Gyula* és *Zsolnai János (MATEOSZ)*; *Lóránt Gyula* és *Illovszky Rudolf (Vasas)*, *Egre-*

si Béla (Újpest).

Alaposabban szemügyre véve a névsort, tehát két válogatott kapus (*Grosics* és *Henni*), két marconahátvéd (*Lóránt* és *Rédei*), két fedezet (*Kéri* és *Négyessi*) és nem kevesebb, mint hét kiváló csatár (*Egresi*, *Illovszky*, *Mészáros*, *Zsolnai*, *Czibor*, *Gyetzvai*), akik közül mindenki

szerepelt a magyar nemzeti tizenegyben. De a tizenhétven szám akkor sem stimmel, ha a szökési kísérlet többi résztvevőjét is számba vesszük. Az iratokból ugyanis kiderül a többi (összesen négy) „civil” résztvevő személyazonossága és foglalkozása is: „*Körösi István B. listázott OTI tisztviselő, úgy kapcsolódott, hogy Kérrivel /az FTC játékosával/ jó barátságban van*”. (Ezért is viseli az akta a *Vizsgálati dosszié Körösi István és tsa*, V-55973 jelzetet!); „*Sárosi Imre a Vasas helyettes intézője. [...] Ő finanszírozta volna a vállalkozást. 20. 000. – Ft-ot ajánlott fel erre a célra. Ő is a csapattal akart menni, mint annak vezetője*.”; *Sárosi* testvére, *Ferenc*, aki „a Vasas választmányi tagja és pénztárosa” is volt. A negyedik „[...] *Bakó Mihály Dávid községbeli lakos, aki a játékosokat fejenként 1. 500. –Ft-lefizetése ellenében átvitte volna a jugoszláv határon. Egyes momentumokból arra lehet következtetni – olvashatjuk az iratban –, hogy Bakó Mihály rendszeresen foglalkozik embercsempészettel. Bakó Mihállyal Lóránt Gyula tartotta a kapcsolatot, vele több ízben tárgyalt*” – tudhatjuk meg *Kovács László* r. főhadnagy 1949. március 17-én kelt jelentéséből (ÁBTL, 3. 1. 9. V-55973/17.).

Mivel *Kéri*nek bérfuvarozó cége volt, ő tartozott a négy gépkocsit biztosítani, amellyel a határig leutazhattak (ÁBTL, 3. 1. 9. V-55973/8-10.) *Kéri* vallomása megerősíti, hogy az embercsempész (*Bakó Mihály*) valóban „minden játékos után 1500 forintot kér.” (*Vörös Csaba: Szigorúan titkos. (Levéltári futball). Negyedik rész. Az ÁVH*

A kor három kiválósága: Puskás, Grosics, Lóránt

nélkül nincs Aranycsapat? Four Four Two, 2018. május, 83.; a továbbiakban: V. CS.: Four Four Two, 2018. május). *Mészáros József* ezzel a mondattal zárja részletes vallomását: „*Beismerem, hogy tudomásom volt arról, hogy Lóránt vezetésével és irányításával egy csapatra való élvonalbeli futballistát külföldre akartak kicsempészni, két megbeszélésen résztvettem*” (sic!) (ÁBTL, 3. 1. 9. V-55973/11-13).

A szálak tehát egyértelműen *Lóránt Gyulához*, az *Aranycsapat* későbbi nagy tekintélyű középhátvédjéhez vezetnek, aki akkor lépett be a legjobb futballista-korba: február 5-én töltötte be 26. életévét, de már jelentős pályafutás állt mögötte: a *Nagyvárad* AC bajnoksapatának tagja (1943/1944), amelyben három poszton is szerepelt: jobbszélő, jobbösszekötő és egyszer balösszekötő (első élvonalbeli gólját 1943. november 21-én jobbösszekötőként szerzi). Még nem alapember, de máris megmutatja oroszlan-körmeit: egy alkalommal (1944. június 4-én) öt gólt rúg a *BESZKÁRT* csapatának. Aztán, 1944 októberétől a *Nemzeti Vasas* következik: *Perényi-Pecsovsky*, *Mészáros Ferenc*, a besszarábiai eredetű s később a Barcelonában is megforduló *Szegedi/Simatoc Miklós/Nicolae* és *Tóth III. Mátyás* társaságában itt játszik – kitűnően – az egyfordulós hadibajnokságban, majd egy idényre visszamegy Nagyváradra, a *Szabadság SK* játékosa. 1986-ban megjelent életrajzából tudható, hogy ekkor ismeri meg leendő feleségét, a klub titkárnőjét, a máramarosszigeti eredetű *Horváth Ibolyát*, aki aztán jobban-rosszban kitart mellette 1963

végi disszidálásáig. A könyvet olvasgatva kiderül, bár ő maga az osztrák határvidékről, s foltehetően elnémetesedett horvát vagy bunyevác gyökerű családból származik, az erdélyi kisebbségi sorsba is belekóstol, hiszen korábbi játékosársai Váradról csábítják át a szintén partiumi Aradra, végvári *Neuman Ferenc* báró (1910–1997) textilgyáros csapatába, ahol 1947-ben megint bajnok lesz az *ITA Arad* színeiben.

De itt sincs sokáig maradása, 1947-től ismét a Vasashoz szerződik, méghozzá – ezeket az adatokat újfent Kovács r. hadnagy a disszidálási ügyet összegző jelentéséből idézzük – azzal a kötelezettséggel, hogy „5 évig fog játszani a csapatban, ennek fejében 150.000 - Forintot vett fel. Ebből a pénzből házat és földet vásárolt magának. Sváb származású, a demokráciával szemben foglal állást, antidemokratikus kijelentéseiről közismert.” Ráadásul – olvashatjuk tovább a raportban – „A szökési kísérletben szervező szerepe volt: elsősorban [...] tőle származott az ötlet.” (ÁBTL, 3. 1. 9. V-55973/17.).

Érdekes adat, hogy játékosársának, Illovszkynek (a későbbi többszörös magyar szövetségi kapitánynak) „korcsmája” van (pedig már megindult az államosítás), s azon is eltűnődhetünk, miképpen lehetséges, hogy a néhány héttel korábban meglépett *Kubala, Marik*, ő maga s Illovszky Rudolf egyaránt az akkor „legvonalasabb” egyesület, a *Vasas kötelékébe* tartozik, akárcsak az 1948 nyaráig hivatalban lévő szövetségi kapitány, nemeskötteszói *Gallovich Tibor* (1900–1952), a későbbi szinte korlátlan hatalmú sportvezető, *Hegyi Gyula* (1897–1978), továbbá a magyar futballtörténelem legtehetségesebb menedzsere, *Östreicher Emil* (1914–1992) is.

Annyit máris megállapíthatunk, hogy a „szocialista embertípus” tervbe vett kialakítása meglehetősen rossz előjelekkel indul. És ne feledjük, a *Vasas SC* tiszteletbeli elnökét *Kádár János*nak hívják, aki az idő tájt, egészen pontosan 1948. augusztus 5. és 1950. június 23. között a belügyi tárca birtokosa, aminek elbeszélésünk végkifejletére is hatása lesz majd...

Sebes Gusztáv szerepe

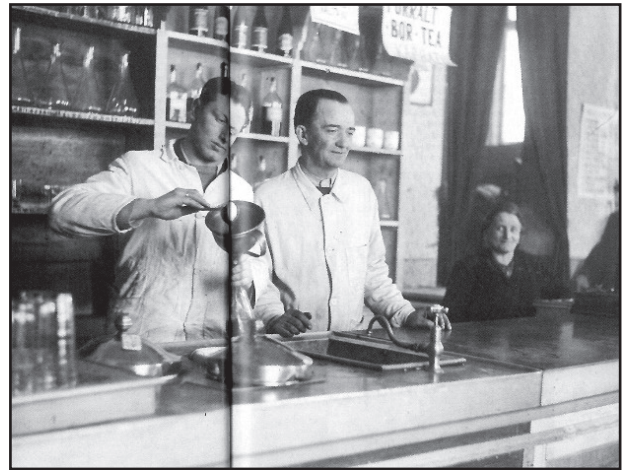
A vizsgálati dossziében őrzött iratok arról tudósítanak, hogy *Sebes*, aki 1949. január 10-től már a magyar futballválogatott teljhatalmú szövetségi kapitánya, más hírcsatornákkal is rendelkezik, hiszen ő a Szaktanács Sportosztályának vezetője is. E minőségében már március 3-án délután a fülébe jut, hogy „*Henni, Rudas,*

Deák, Hernádi, Szusza, Zsolnai és Grosits nevű football játékosok 4-én reggel szöknek” (ÁBTL, 3. 1. 9. V-55973/20.)

A lajstrom kétségkívül veretes, és ha az eddig megismert nevekhez a *Rudasét, Herédiét* és a *Szuszáét* is hozzávesszük már meg is van a „fekete párdúc” által említett tizennyolcas keret...

Ahhoz pedig semmiféle kétség nem férhet: az Aranycsapat atyja közvetlen munkakapcsolatban van az ÁVO-val és – egy március 4-i keltezésű *Feljegyzés* tanúsága szerint – „*Folyó hó 3-án este 7 h. körül Sebes Gusztáv a Szaktanács Sportosztályának vezetője értesített bennünket, hogy több élvonalbeli játékos ki akar szökni az országból.*” (ÁBTL, 3. 1. 9. V-55973/20.) Az olvashatatlannal aláírású *Feljegyzés* konklúziója már politikai szintre emeli a történéseket. Mivel egyaránt híven tükrözi a kommunista párt- és államvezetés paranoid gondolkodásmódját, lépéskényszereit, egyszersmind amaz „rendszerváltós” kor hangulatát is, teljes terjedelmében közöljük: „*Megjegyzés: Az utóbbi időben sorozatosan fordultak elő játékoscsempészési ügyek. Ugyancsak sorozatosan fordul elő különösen vidéken, de a budapesti pályákon is, hogy a közönség egyrésze (sic!) fasiszta tüntetést provokál. A különböző eseteket kiértékelve az a véleményünk alakult ki, hogy itt egy tervszerű akciósorozattal állunk szemben, melynek célja a magyar sportélet és sporterkölcs bomlasztás zavarkeltés. Ha figyelembe vesszük (sic!), hogy a sport Magyarországon százezreket mozgat meg, úgy ezt az akciósorozatot a népidemokrácia (sic!) elleni támadásnak foghatjuk fel, mely valószínűleg külföldről kap irányítást.*” (Uo.)

A „helyzet” tehát fokozódik, a politikai vezetésnek és az állambiztonságnak sürgősen lépnie kell, nehogy kezelhetlenné váljék. Meglehetősen sietségre vall, hogy a lebukott focisták egy részét (*Egresit, Kérit, Mészáros* és *Lórántot*) – „*illegális határátlépés előkészülete*” címén – két héten belül internálják: mindannyiuk esetében úgy rendelkeznek, hogy „*rendőrhatalom alá helyezésük szükséges*”, amit „*azonnal végre kell hajtani*” (ÁBTL 2. 5. 1. – 591291/1.)

Mellékkereset futballistáknak: italmérés a kiskocsmában

Érvek és ellenérvek, avagy miért volt olyan fontos Lóránt személye az Aranycsapat kovácsának?

Lóránt legfontosabb mentőöve, *Sebes Gusztáv* mindent egyetlen célnak – egy sohasem látott csodacsapat kialakításának – alávető, leginkább szakmai szempontokat mérlegelő magatartása volt, amely *Puskás* felfogásával rokonítható. Semmi sem érdekelte őket igazán, csak az, minél jobban összeillő emberek kerüljenek egymás mellé, az eresztékek kifogástalanul illeszkedjenek, a gépezet minél olajozottabban működjön. Ezért lett több éves hezitálás után végül is *Grosics* a kapus, és *Buzánszky* a jobbáthvéd. S ezért lett *Budai* a jobb szélső és nem *Sándor Károly* (*Csikar*)! Ezt sokan tudják, számtalanszor megírták: ez az Aranycsapat sikereinek egyik titka.

A Sebes-Kutas párviadal kulisszatitkaiból

Illetve volt azért *Sebes Gusztávnak* még egy megfontolása, amelyről jóval ritkábban esik szó. Mint ez köztudott, meggyőződés párttag, ízig-vérig kommunista, a rákosista hatalom tipikus képviselője, mondhatni egyik megtestesítője volt. Mint sem nem különösebben képzett, sem nem különösebben intelligens, s egyáltalán nem művelt, „alulról jött” ember a nála kvalitásosabbakkal vagy ’jobb körökből’ származókkal szemben csak akkor érezte, érezhette magát elemében, ha függtek tőle.

Ráadásul *Sebes*, sok magas beosztású elvtársával, egyúttal ellenlábásával, például *Hegyi Gyulával* és *Kutas Istvánnal* (de még *Barcs Sándorral* is) szemben nem „hivatásos forradalmár”, vagy karrierista ’útitárs’, hanem valóban munkásszármazású, igazi „proli” volt. Ezért is lehetett fölényben velük, így tudta kivé-

deni mesterkedéseiket, sokáig, lényegében az 1954. július 4-i berni fiasokig nem lehetett fogást találni rajta. Pedig elég sűrűn megkísérelték, például épp Lóránt Gyula kimosása kapcsán.

A magyar sportéleten és különösen a labdarúgás 1948 és 1956 közötti történetében különben végigvonul a kulisszák mögött a Boulogne-Billancourt-i Renault Művek egykori melósa (1924-1927), Sebes, aki ez idő alatt a Francia Kommunista Pártba is belépett, valamint a Moszkvában kiképzett, rafinált külső kémelhárító, *Kutas István* (1920-2000) párviadala, amelyet '56 júniusában bekövetkező lemondatásáig egyértelműen Sebes – és a magyar futball – nyert. Ide tartozó fejlemény, hogy Sebes hiúságára játszva ellenfelei 1951-ben szövetségi kapitányi megbízatása megőrzése mellett számára idegen pályára csalták: *kinevezték az OTSB [Országos Testnevelési és Sport Bizottság] elnökhelyettesének*. Utólag visszatekintve nyilvánvaló, az OTSB bizony nem az ő világa volt, hanem történetünk többi fő- és mellékszereplője: Hegyi Gyuláé, Kutas Istváné, *Szepesi György*é, akik szintén nem mentek a szomszédba egy-két jól bejáratott kliséért...

Kell egy csapat!

A kulisszák mögötti torzsalkodások láthatatlan szövevényéből a konkrétumok világába visszatérve: *először tehát csapatot kellett csinálni!* „Gusztai bácsi” ugyanis nem volt sem doktriner, sem ideológus, ellenkezőleg: pragmatikus gondolkodású, fanatikus futballtréner volt; olyan játékosokra volt szüksége, akik vitathatatlanul a legkiválóbbak a posztjukon, vagy ők idomulnak a legjobban az általa megálmodott csapatszerkezethez és játérendszerhez. Még akkor is kiállt értük, vagy kritikus helyzetekben – igen gyakran Puskás és *Bozsik* segítségével – megvédte őket, ha egyébként töről metszett „reakciók” voltak, mint *Czibor*, Lóránt Gyula és helyel-közzel Grosics, sőt még „osztályhelyzetét” tekintve *Hidegkuti* is!

Az iratok újabb átrostálása után most már világos, hogy Egresit és Mészáros a szervezésben kifejtett tevékenységükért, Kérit pedig a gépkocsik beszerzése miatt vonták felelősségre a főmuftinak tekintett Lóránttal együtt. De akkor miért bocsátottak meg Illovszkyt s különösen Henninek, aki egy másik, március 5-i keltezésű *Jelentés*-ben a „hangadó szerepet vitt Lóránt és Illovszky” mellett *egyenrangúként* van feltüntetve? (ÁBTL, 3. 1. 9. V-55973/15.) Ugyanezt állítja *Vörös Csaba* is közleményében! (Vö. V.

Nagy mérkőzés előtt

CS.: *Four Four Two*, 2018. május, 83., 85.) Ennek oka valószínűleg sohasem fog kiderülni...

A Sebes-korszak tehát az 1949. április 10-i prágai fiasokal rosszul kezdődött; az új szövetségi kapitány kénytelen volt önkritikát gyakorolni, váltania, fiatalítania kellett, új taktikát, stratégiát volt kénytelen kidolgozni, s a meglévő meghatározó játékosok – a *Bozsik*, *Zakariás* fedezetpár nagyjából összeállt már, Puskás helyét senki sem kérdőjelezhette meg a baloldali irányító szerepkörében, s akkor még *Deák* is kirobbanthatatlannak tűnt – mellé kellett hozzájuk illő gyors, technikás és gólerős partnereket keresni. S mindenekelőtt *égető szükség volt egy jó kapusra meg egy tekintélyt parancsoló, „spröd” középhátvédre...*

Voltaképpen ez a kemény, rámenős, akár egy kis kegyetlenkedésre is kapható személyisége volt Lóránt ismétlődő szerecsényének egyik kulcsmozzanata. Puskás emiatt őt is ‘gonosznak’ hívta (akárcsak civil barátai *Czibor*), s e forrásunk szerint nem szerette, fősvény, magának való hírért is keltette. Ebben lehet is valami, de messze van a teljes igazságtól, mert ha valóban így állt volna a dolog, a hatalomhoz, annak minden formájához – a nyers erőt is beleértve – kifejezetten vonzódo csapatkapitány nem éppen őt választja szobatársául az igen gyakori külhoni utazásokon, túrákon. Egész egyszerűen imponált neki a „stopper” fizikai és lelki ereje, tartása. S némi rosszmájúsággal még az sem zárható ki, hogy abszolút megbízható „kádereként” esetleg Puskásnak, a csapatkapitánynak az is a kötelmei közé tartozott, hogy diszkrétan szemmel tartsa a politikailag „osztályellenségnek” minősülő stopper... Élet-interjújában Buzánszky így jellem-

zi egykori hátvédtsársát: „Lóránt határozottabban takarított a cikornyásabb megoldásokat kedvelő Börzseinél, nem totózkodott. Ahogy szoktuk mondani: vagy a baba, vagy a labda. Szükségünk volt Lóri erejére, tekintélyt sugárzó személyiségére...” (*Vasutasból aranybányász*, 179.). Sokan megerősítik: „... meglehetősen gyakran átlépte a keménység és a durvaság közötti határvonalat...” Erről Buzánszky egy másik alkalommal így nyilatkozott: „ha a mamája betéved a pályára, őt is lerúgta volna” (www.origo.hu/.../20110502-interju-buzanszky-jeno-aranycsapat.h)

Vagyis Sebes lépéskényszerbe került, s ha nem akart idejekorán befuccsolni, megoldást kellett találnia. Ilyen körülmények között az ideológiai megfontolások, fegyelmi és egyéb kihágások, morális kifogások óhatatlanul hátrébb szorultak, különösen, ha az egyedüli döntéshozó időközben minden – szakmai, szervezeti, politikai – hatalmat a saját kezében összpontosított, az ÁVH teljes kényszerítő eszköztárát is beleértve.

Most nézzük meg tüzetesebben, mit mondhat el Sebes 1981-es emlékiratában erről a valóban szerteágazó 1949-es húzós ügyről, hiszen minden aduját persze nem fedheti fel, s az öcenzúra készítése az „emberarcú szocializmus” időszakában legalább olyan meghatározó erejű, mint a Rákosi-érában. Mert az is kétségtelen, ennek – lényegében a játékosok egzisztenciájának – többé-kevésbé megnyugtató rendezése nélkül nem folytathatja a csapatépítést: „Legtöbb nagy csapatbeli játékosunk anyagi helyzete rendkívül rossz, bizonytalan és elkedvetlenítő volt. Az edzések miatt sokat mulasztottak munkahelyükről, és ezért gyakran jelentős összegeket von-

tak le fizetésükből. Közben egyre többet játszottak nemzetközi mérkőzéseken, és látták, mennyit keresnek, hogyan élnek a náluk jóval kisebb képességű külföldi labdarúgók.” – kezdi higgadt elbeszélését, amely végeredményben alig különbözik Lóránt jegyzőkönyvbe vett vallomásától. Majd így folytatja, immár a ‘tárgy’-ra térve: „Egyébként »jó barátaink« is igyekeznek erre felhívni a figyelmüket. Ilyen körülmény között történt, hogy tizennégy-tizenöt játékos összebeszél: külföldre mennek, Hungária néven csapatot alakítanak.” (Ez új mozzanat, az ÁBTL aktáiban nem találkoztam a Lóránt-csapat nevével! – B-KB.)

Sebes óvatosan fogalmaz: szó sincs „disszidálásról”, a főkolompot meg sem nevezi, majd – immár ‘pártszerű’ szakszargonban – emígy folytatja: „Csak annyit tudtak, 1921-ben volt már példa ilyesmire, de arról nem tájékoztatták őket tanácsadók, hogy arra a kísérletre az ellenforradalom munkás- és sportellenes légköre készítette a részt vevő játékosokat. És hogy végül az sem sikerült. Olyan futballcsapat, amely nem egy sportegyesületből nőtt ki, és nincs semmi társadalmi bázisa, nem lehet életképes még a professzionista labdarúgás világában sem” – folytatódik szakszerű felvezetés.

Ez idáig tiszta sor, Sebes őszintén feltárja dilemmáit. De mi a teendő? Ez itt a kérdés. A szövetségi kapitány belevág a közepébe: „Törtem a fejem, mit tegyek? Végül **elmentem a belügyminiszterhez**, Kádár Jánoshoz. Elmondtam, hogyan és miért jutott Lóránt Gyula három társával a nevelőtáborba tiltott határátlépés kísérlete miatt. Hangsúlyoztam, hogy a hatósági intézkedést

indokoltnak tartom, és az a meggyőződésem, hogy ha megvalósíthatnám elgondolásomat, annak nagyobb nevelő hatása lenne játékosainkra, mint amit a táborban elérhetnek.”

Sebesnek (Egresinek, Kérinek, Mészárosnak, s kivált Lórántnak) s persze a magyar futballnak mázlija van: Kádár értelmes ember, a sztálinista korszak legdurvább éveiben is hajlamos a kompromisszumra; nem véletlen, hogy ő lesz az '56 után következő újabb rendszer-váltás/módosulás emblematikus figurája, egyben névadója is. S ha egy kicsit töprengünk rajta, nem nehéz rájönni, amit Sebes kér Kádártól, gondolatilag tulajdonképpen nincs nagyon távol a később nyerőnek bizonyuló, Aki nincs ellenünk, az velünk van szlogentől... Meg kell nyerni, magunk mellé kell állítani a „jószándékú becsületesen dolgozó” (kis) embereket.

Ráadásul az akkor mindössze harminchétféves politikus – a partiumi eredetű Szirmai István mellett egyedüli felső vezetőként – Rákosi pajtással ellentétben még a futballhoz is ért, ifi szinten aktív labdarúgó volt. S a közös ideológiai platform mellett biztosan volt némi szerepe abban, hogy egyáltalán fogadta a szövetségi kapitányt annak a ténynek is, hogy 1946/1947-ben, vagyis

még a koalíciós időkben az MKP alkalmi futballcsapatában *effektíve* is több alkalommal együtt húzott mezt Sebes-sel a kommunista propaganda részét képező – többnyire NB I-es meccsek s zsúfolt nézőtér előtt rendezett – hírverő mérkőzéseken, történetesen a Nemzeti Parasztpárt ellen: Sebes a pálya közepén rakkolt, Kádár a háttérben takarított...

Grosics Gyula Sebes Gusztáv figyelő szemei előtt

S most adjuk vissza a szót Sebesnek: „Beszámoltam a kiváló labdarúgók helyzetéről, arról, hogy külföldön, de itthon is milyen rossz tanácsokkal tömték a fejüket, de hogy tulajdonképpen milyen könnyű lenne segíteni rajtuk, már csak a magyar labdarúgás érdekében is. Ezek után **bevallottam, hogy miért olyan sürgős nekem Lóránt ügyének rendezése**. A belügyminiszter csodálkozott, és ezt kérdezte: – Nem fél, hogy Bécsben, még a mérkőzés előtt otthagyja magát? Határozottan válaszoltam, hogy ettől nem tartok. A belügyminiszter ezután teljesítette kérésemet. Lóránt Gyula tagja lett a válogatottnak, sokan biztosra vették, hogy ez lesz a vesztem.” (Örömök és csalódások, 130.; kiemelés tőlem! B-KB.)

Sebes itt egy kicsit „csúsztat”, mert Lóránt csakugyan „tagja lett a válogatottnak”, ám csak hónapokkal később, október 16-án, a bécsi Práter stadionban (Ausztria–Magyarország: 3:4) foglalja el első ízben a középhátvéd posztját. Lóri centerhalként való bemutatkozásáról Sebes így emlékezik meg: „Az indulás előtt hosszabban beszélgettem Lóránt Gyulával, az ügyről is, a rá váró feladatról is. Biztos voltam, hogy nem hoz szégyent rám. Ez a kemény, nagydarab fiú – Rumbold, Payer, Fogl II. utóda – nem értett ahhoz, hogy érzelmeit kifejezésre juttassa. Bécsben, a mérkőzés előtt, az öltözőfolyosón jött csak oda hozzám, és suttogva köszönte meg, amit érte tettem. Aztán nagyszerűen játszott és évekig nem volt vele semmi baj.” (Örömök és csalódások, 131.; kiemelés tőlem! B-KB.)

(A szerző történész, a budapesti ELTE oktatója, írása a Bajai Honpolgár-estek keretében 2022. május 20-án elhangzott, Az Aranycsapat társadalmi háttérére c. előadásához kapcsolódik – a szerk.). ■

A kőkemény Lóránttal nem ártott vigyázni

„Az egy zseni...!”

Még egyszer Petrekanits Mátéről

■ Szeptemberi lapszámunkban számoltunk be a bajai származású egykori válogatott röplabdázó és sporttudós, DR. PETREKANITS MÁTÉ haláláról. A tárgyilagos nekrológ alapvetően a róla írt sajtóanyagok és a vele készült interjúk alapján készült, de természetesen nem pótolhatja a személyes megemlékezés hitelét. Szerzőnk sporttársa és személyes jó barátja volt az elhunyt sportembernek, és szakmai munkásságát is közelről láthatta. Így – bár a sajnálatos haláleset óta már több hónap is eltelt – teljes joggal bocsátjuk az olvasó elé visszaemlékező írását, amely új fényben világítja meg a Baján talán kissé méltatlanul elfeledett szakember portréját. Petrekanits Mátétől tisztelői és barátai október 8-án, Budapesten, hajós temetés keretében vettek végső búcsút.

Gergely Gyula

■ Meglepő határozottsággal mondta főnökről a volt tanítványom, aki, mint frissen végzett testnevelő tanár Petrekanits Máté csapatába, a Budapesti Honvéd Sport Egyesület (BHSE) élettani laboratóriumába került. Való igaz, Máté munkásságával, a rádiótechnika vizsgálatba bevonásával új alapokra helyezte az edzés elméletét és gyakorlatát.

A nyolcvanas évek elején is élt még a sportedzésben az ötvenes évek, a szovjet iskola szellemisége: aki többet dolgozik (bír dolgozni), az győz. Ezt az elméletet rúgta fel Máté. Bebizonyította, hogy optimális edzesterheléssel is nőhet a teljesítmény, nem kell ehhez „halálra dolgoztatni” a versenyzőt. Mindig az a kérdés foglalkoztatta, hogy ki az, aki a teljesítményt produkálja. Ezért vált fontossá számára az élettani kérdések megválaszolása. Ebből fakadóan komolytalannak ítélte meg a testnevelésben alkalmazott, akkor nagyon népszerű motorikus teljesítménypróbákat. Megjegyzem, a tanulókra vonatkozóan is kidolgozta, és néhány budapesti kerületben alkalmazta is a tanulók élettani mutatóira kiterjedő teljesítményméréseket. A kis költséggel megoldható országos kiterjesztés azért nem történt meg, mert – mint később megtudtuk – közös projektünket nem támogatta az Országos Köznevelési Intézet vezetősége, így nem is került a bíráló bizottság elé. Pedig ennek nemcsak a szakszerű sportági kiválasztás, hanem a felnőttkori testgyakorlás, a betegségek megelőzése (prevenció) és gyógyítás szempontjából is felbecsülhetetlen a jelentősége. Az élettani mutatók alapján készült edzéstervek, az edzesterhelés egyénre szabása, optimalizálása segítette a sportteljesítmények javulását. (A nemzetközi szakirodalomban is jelentős elmozdulás volt az élettani mérések irányába.)

Nyilván ennek köszönhetően mind az edzők, mind a versenyzők, főleg az egyéni sportágat űzők körében rendkívül nagy érdeklődést

váltott ki az élettani mérések lehetősége. Olyannyira, hogy a labdarúgók, ha jól emlékszem, egy bajnokcsapat is megjelent egy felmérésen. (Nem vagyok benne biztos, hogy önszántukból. Amit az látszik bizonyítani, hogy amikor a mérésekből kiderült, hogy fizikai teljesítményük, edzettségük az átlagember szintjén van, több mérésre már nem lehetett rávenni őket.) Ettől eltekintve a sportolók körében folyamatosan nőtt az érdeklődés a mérések iránt. A tapasztalatokra épülő edzésvezetést, a „jó szemű edzőt” felváltotta a laboratóriumi vizsgálati eredményekre támaszkodó, tudományos igényű szakember. Munkájának eredménye növelte Máté ismertségét, népszerűségét, és felkérték a TF élettani laborjának kiépítésére és működtetésére, vezetésére. De honnan is indult?

A III. Béla Gimnáziumból, s mint középiskolásként korán lett felnőtt válogatott röplabdázót, sok edzőtábori kikérő érte utol, s az ebből kiszakítható időt nemcsak pecázásra használta fel, hanem aktív amatőr rádiósként bújta a szakkönyveket. A Magyar Testnevelési Főiskolát elvégezve került sportállásba a BHSE-hez. *Greminger Jánossal*, a sokszoros válogatott, Európa-bajnok kosárlabdázóval jó emberi kapcsolatba került, ő a Módszertani Osztály vezetőjeként (tudomásom szerint rádió- és tévészerelő szakmája volt) támogatta hobbiját, a rádiózást és az Élettani Labor kiépítését. Megjegyzem: 1970-ben, feltehetően a COCOM-listát megkerülve volt a sportegyesületnek egy videofelvevő-lejátszó készüléke és egy főállású munkatársa, aki a sportmozgások elemzéséhez felvételeket készített. Főleg a birkózók és a cselgáncsozók éltek a lehetőséggel. Főállású asszisztensnővel rendelési időhöz kötötten volt orvosi ügyelet is.

Máté olyan helyre került, ahol munkatársakra talált. Adó-vevő készüléket szerkesztett, amelyet a sportolóra szerelt, ez lehetővé tette a sportoló távolról történő irányítását.

Dr. Petrekanits Máté (1949–2022)

A találmány nagy sikert ért el a kajak-kenu sortágban, ahol a csónakból ülő edző távolról, a számítógép adatai alapján tudta irányítani a versenyzőt, mind az iramtartást, mind a csapásszámot illetően. Felesége családjának Német Szövetségi Köztársaságban élő rokonágán keresztül be tudott hozni az országba olyan alkatrészeket, amelyek a rádióépítéshez, -fejlesztéshez szükségesek voltak. A rádión keresztül nyert adatokat (vérnyomás, pulzusszám), később az ujjbegyből vett vérmintából a savasodás mértékét számítógépen rögzítették, s egy-egy élversenyzőnek a több éves adathalmazából lehetett megtervezni vagy módosítani az egyénre szabott edzésprogramot. Máté új, tudományos alapra helyezte az edzéstervezést és -vezetést. Ettől az időszaktól kezdve a versenyző nem tudta becsapni az edzőt (nem tudott a fájdalomt kerüldendő ötletszerűen lazítani), ugyanakkor az edző számszerűen is tudta ellenőrizni saját tervezőmunkáját és a közös munka eredményességét.

Meggyőződésem, hogy – főleg a kajak-kenu sportágban – elért eredményeinkben, sportsikereinkben Máté munkásságának és követőinek nagy szerepe van. Az élsportolók felkészülésének segítésén túl törekedett számszerű adatokkal segíteni a fiatalok sportági irányultságát. Időt nem kímélve, minden ellenszolgáltatás nélkül vállalta kiterjedt baráti köre gyermekeinek élettani mérését. Én is vittem vizsgálatra hozzá az unokáimat. *Angika* úszással kezdte sportos életét, a lóval már kilencéves korában jó barátságban volt, 13 éves korában vívni kezdett. Balkezes lévén kenterbe verte a korosztályos fiúkat. Szerettem volna öttusázót látni benne. Céltudatossága, szorgalma, kitartása a tanulásban és a közösen végzett munkában értékelhető

volt. Érdekel, hogy mit mond a szakember: érdemes-e az élsportot vállalni? Szomorúan vettem tudomásul a nemleges választ. Máté a mérési adatokból többek között kiderítette, hogy a pajzsmirigye túlműködik. Akkor értettük meg, hogy a vívóöltözéket (plasztront) miért viseli nehezen, miért izzad annyira. Felhívta figyelmünket, hogy a továbbiakban kísérjük figyelemmel a kislány pajzsmirigyének működését. Mind ezt azért írtam le, hogy érzékeltessem, milyen fontos a tudományos alapon való kiválasztás, a sportági orientálás, és hogy rámutassak, milyen összetett képességeket igényel a mai élsport. Dr. Petrekanits Máté tanítványainak és követőinek munkássága alapján ma már viszonylagos pontossággal bemérhető, hogy a fiatal milyen típusú mozgásformában lehet sikeres, mihez van adottsága. Azt is meg tudjuk mondani, hogy egy-egy sportágban milyen versenyszintet érhet el. Persze ezek csak a fizikai

élettani tényezők, a lélektani összetevőről nem beszéltünk, az külön, nagy téma, amellyel Máté is csak kiegészítő tényezőként foglalkozott. A mélységet meghagyta a sportpszichológusoknak.

Túlzott szerénységét többször kifogásoltam. Volt olyan érzésem, hogy többen, olyanok is elé tolaokodtak, akik tőle lesték el a mérési metódust, és ékeskedtek tudásukkal, tájékozottságukkal. Amíg volt lehetőségünk országos továbbképzéseket tartani a vezető testnevelő tanár szakfelügyelőknek (később szaktanácsadóknak), meghívtam egy-egy előadás megtartására. Ezeket szívesen vállalta. Biztattam, hogy írjon, publikáljon, mert méltatlanul háttérbe szorítják. Őt ez nem zavarta, nem érdekelte, időt és energiát nem kímélve a mérésekben találta meg munkája értelmét. Amikor már a TF-en is dolgozott, egyre nehezebb volt időpontot találni hozzá, megszűntek a '70-es évek közepén (amikor napi kapcsolatunk volt)

folytatott baráti beszélgetések, a személyes találkozások inkább szakmai kérdésekre szorítkoztak. Kapcsolattartása maradt a telefon. Néha a rádióban is hallhattuk szakvéleményét, de írásra nehezen volt kapható. Edzőtáborok miatt sokat volt távol a családtól, és a szülei kifogásolták, hogy nem ír. Kérték, hogy legalább levelezőlapon írjon néhány sort. Ezt még tudta vállalni. „Jól vagyok Máté” – írta. A következő lapon már csak annyi állt: „... még mindig, Máté.” Mint látjuk, nem volt grafomán.

Dr. Petrekanits Mátéval ismét eltávozott közülünk egy jó barát. Nyomaszt a hiánya, meg az a tudat, hogy milyen sok megbeszélivalóm lenne még velem, milyen sok kérdésem lenne hozzá – amelyeket már soha nem tehetek fel neki. Vigasztalom magam, hogy szelleme, sportot segítő munkájának eredménye itt marad közöttünk. Munkásságának feltárása és írásos értékelése kutatás tárgyát képezheti. ■

Amikor Théba bevonul a nappalinkba...

Sándor Boglárka

■ Sosem titkoltam, hogy jó adag elfogultságot táplállok magamban a helyi színházak iránt. Teszem ezt részint színházért rajongó emberként, részint pedig abból a megfontolásból, hogy úgy gondolom: állandó hivatásos színházalattal sajnos nem rendelkező kisváros polgáraiként nekünk igenis kutya kötelességünk figyelemmel követni azok tevékenységét, akik a maguk eszközeivel sokat tesznek azért, hogy ne maradjunk színházi élmények nélkül.

Ezek az eszközök pedig sok esetben nem is nevezhetők szerénynek. Bízom benne, hogy lapunk kedves olvasói közül mindannyian láttak már darabot a helyi társulatoktól – hiszen Baján három ilyennel is rendelkezünk –, és tudják, hogy ők valóban szenvedélyből, szívvel-lélekkel alkotnak. A három társulat időnként műfajilag is elég élesen elkülönül egymástól, így pl. a *Rábl Színház és Zenei Közösség* csapatának követői tudhatják, hogy kedvenceik igen otthonosan mozognak a kamaradramák világában; több ilyen jellegű emlékezetes előadást láthattunk már tőlük, a legtöbbször saját adaptációk formájában. Idén azonban nagyobb fába vágta a fejszét: kortárs szerző munkáját választották ki bemutatásra, ami már csak azért is okot ad némi plusz izgalomra, mert az író akár meg is tekintheti az elkészült produkciót. Ez alkalommal pedig ez meg is történt, mégpedig a vasvári színházi fesztiválon.

Szálinger Balázs József Attila-díjas költő-

drámaíró aligha lehetett felkészülve arra, hogy 2008-2009 derekán született drámája, az *Oidipus gyermekei* egy bajai társulat előadásában kel új életre. Lapunk kérésére a szerző felidézte: a darab megírásának feladata épp a legjobb időszakban talált rá. – Első színpadi munkám, a *Kalevala* című drámai költemény bemutatója 2008-ban volt Debrecenben, én pedig akkoriban kerültem át szerzőként a Magvető Kiadóhoz. *Morcsányi Géza*, a kiadó igazgatója dramaturgként dolgozott a Radnóti Színházban, ő vetette fel, hogy látna a debreceni munkámat, és valami közös dologba belevághatnánk a Radnótiban is. *Valló Péter* rendezőnek ugyanis régi vágya volt, hogy egyetlen történetté kalapálja össze a három, thébai mondakörbe tartozó drámát (*Oidipusz király*, *Antigoné*, *Heten Thébai ellen*). Én akkor éppen nagyon szerettem volna minél többet tanulni a drámaírásról, ezért örömmel vettem az ötletet, és valóban nagyon sokat tanultam munka közben. Amint verset is alapvetően úgy írunk, hogy először

a klasszikusokat próbáljuk meg átírni más témára, de megőrizve a szerkezetét, úgy a drámaírásról is a legtöbbet munka közben tudhatunk meg – mondja a szerző. Kiderült: Valló Péter rendező a három szövegcsoportból kiemelte a történet szempontjából fontosabb részeket, ezeket adta át Szálinger Balásznak, biztatva, hogy ezt alakítsa bátran, a saját versnyelve szerint, és mindössze a cselekmény főbb irányvonalait tartsa meg. – Az volt a kérése, hogy kezeljem a belátásom szerint: tehetek bele versbetétet, versmonológot, de ki is hagyhatok belőle, ha úgy érzem, hogy sok a szöveg, egyszóval tegyem sajátjává. Közben nagyon sokat tanultam a jelenetszervezésről, hiszen én költőként ahhoz szoktam, hogy a konfliktusokra csak hivatkozom a

Teiresziász, a jós szerepében Antal Réka

szövegben, míg a színházba épp azért ül be a néző, hogy ezt lássa. A Polüneikész–Eteoklész nagyjelenet például hatalmas élményt jelentett számomra, felszabadító volt ábrázolni magát a konfliktust. 2008 végén kaptam meg a szöveget, 2009 őszén pedig bemutatta a Radnóti Színház – mesélte a szerző, aki már aligha számított a dráma reneszánszára, így külön örömet jelentett számára, hogy több mint tíz év után újabb társulat vette elő a szöveget, és készítette el a maga sajátos értelmezésű feldolgozását. Ráadásul a thébai háborúról szóló darab, amelyet 2009-ben az akkori magyarországi viszonyokra szinkronizálva írt meg, a mai háborús helyzetben még szomorúbb aktualitást kapott.

Nagy tetszéssel szemlélte ugyanakkor a szerző a bajai társulat és rendező azon szándékát, hogy a darab kamara- avagy stúdióteremben játszódik, azaz a nézők a színpadon helyet foglalva testközelbe kerülnek a színészekkel. – Láttam egyszer a kolozsvári magyar színházban egy *Ványa bácsi* előadást, amelyben a nézők a darab során többször is helyet változtattak: arra emlékeztetett ez a megoldás, ami nagyon tetszett. A történet koncepciója szerint a thébai szereplőkön keresztül a történelem jelenik meg egy átlagos család nappalijában, jelen elrendezés szerint pedig már maguk a nézők is ugyanabban a nappaliban foglalnak helyet. Némelyik színész alkalmanként közelebb volt az egyik nézőhöz, mint a másik színészhez, tehát épp úgy szemlélői is lehettek az eseményeknek, mint amennyire szereplői. Ez nagyon érdekes helyzeteket eredményezett, ráadásul jó látni időnként a mellettünk ülő néző reakcióját is. A kockák pedig igen hatásos díszletelemként működtek – értékelte Szálinger Balázs a Rábl Színpad produkcióját. Mint kiderült: a szerzőnek a szereplők között is akadt kedvence. – A bajai előadásban *Teiresziász* figurája egészen bámulatos volt alakításként és rendezői ötletként is. A Radnótiban ezt a szerepet *Keres Emil* játszotta teljesen más felfogásban és szemléletben, vele találkozni is csoda volt, de most úgy éreztem: a fiatal bajai színjátész alakításában ez a szerep eredeti „teiresziászos” tartalmakat hozott vissza – emelte ki Szálinger Balázs.

Teiresziász megformálója, *Antal Réka* eddigi pályafutása során aligha kapott még ennél nagyobb elismerést (bár kétségtelen tehetsége okán a jövő valószínűleg tartogat számára hasonlókat): a jósból sajátos, pókszerű figurát teremtett, aki állandóan mozgásban van, miközben bőkezűen szórja szentenciáit, így egyszerűen lehetetlen nem figyelni rá. Alakítása méltó párja a többiekének, akik emberül megküzdöttek ezzel az egyébként nem könnyű darabbal, amely a Labdakidák

Élők és holtak

családtörténetét állítja egyfajta párhuzamba egy átlagos (magyar) család életével. A kiindulópont szerint ugyanis a háromtagú család (*Kasza Péter, Magdali Anna és Szalai Natália*) egy kezdetben semmi különös történéssel nem kecsegtető estén hirtelen azzal szembe-sül, hogy megjelenik a nappalijukban az antik történelem. Először mindez csak *Iokaszté* királyné (*Dudás Júlia*) személyében testesül meg, őt azonban sorra követik elátkozott családjának tagjai. Előbb két fia, az érzékenyebb Polüneikész (*Csanádi László*) és a harciasabb Eteoklész (*Dely Géza*) feszül össze és vívja meg hatalmi harcát, majd előkerül a két lány, a megalkuvást nem ismerő *Antigoné* (*Péli Anna*) és a simulékony *Izsméné* (*Ördög Szimonetta*), végül pedig az immár vakon tántorgó *Oidipus* (*Ghanim Tamás Lutfi*) is helyet követel magának a nappali kockákból összerakott terében. És amikor azt hinnénk, hogy ez minden, akkor tovább bővül a család a galád és hataloméhes *Kreónnal* (*Tóth Dániel*) és fiával, az álmodozó, *Antigonét* szerető *Haimónnal* (*Molnár Kristóf*), akik között szintén kiéleződik a családi konfliktus, értelem és érzélem párharcában testet öltve.

Miközben a lakótelepi család megütközve figyel és próbálja értelmezni az eseményeket, a kint dúló háborút és a bent tomboló, halálesetekbe torkolló drámákat, ki-be jár még a történetben a *Szomszéd-Hírnök* (*Bajzák Valentin*), aki igyekszik nélkülözhetlenné tenni magát, miközben körülötte csak sokasodnak a holttestek, és előbb-utóbb csaknem mindenki elfoglalja a helyét a szoborparkot idéző temetőben. Ez a megoldás egyébként a bajai rendezői koncepció egyik legerősebb pontjának számít, de ugyanígy kiemelhető a jelmezek kódja is, amely a sima fehér egyenöltözeten egyedi kabátokkal jelzi az adott szereplő rangját, illetve társadalmi vagy nemi szerepét. – Erős volt a rendezés, a koncepció és a színészi játék is. Sistergett

az elején a két fiú összegabalyodása, nem lehetett nem figyelni, nem benne lenni. A legkevésbé sem éreztem, hogy műkedvelő társulatot látnék, de tudjuk, egyébként is szokták mondani, hogy az amatőr futballisták sokkal igazibb sportemberek, mert ők munka után és ingyen teszik a dolgukat – értékelte (nagyra) a bajaiak teljesítményét Szálinger Balázs, aki nem volt rest leutazni a vasvári színházi fesztiválra, hogy láthassa a tőle időben már távol került, de új értelmezést nyert darabot. Általános problémának nevezhető szerinte, hogy alig találni idősebb színészeket (meglátása szerint ezzel a nehézséggel a hivatásos társulatok is küzdenek), ezért fiatalok kénytelenek megformálni az idősebb figurákat is, erre azonban jó rendezői megoldások szoktak születni. Úgy vélekedett: mivel számára már az is ajándék volt, hogy ezt a darabot ismét bemutatták, ezek után már nem lepődne meg azon sem, ha más társulatok is felfedeznék maguknak.

Mi pedig, bajai közönségként csak hálásak lehetünk azért, hogy láthattuk ezt a darabot a Rábl Színpad és Zenei Közösség feldolgozásában, még júniusban, a városi színházteremben. Mivel csak három bemutatót élt meg, akik ott lehettünk, kiváltságosnak érezhettük magunkat, de a magam részéről erről az érzésről szívesen lemondanék, ha megnézhetném még egyszer.

Az *Oidipus gyermekei* ugyanis tipikusan az a dráma, amelyet nem elég egyszer látni: szövegi mélysége, cselekményi szövevénye megköveteli a figyelmet, az elmélyülést, a boncolgatást, a későbbi gondolkodást. Ezért bízunk benne, hogy ha most már nem is, de egy idő után ez a Rábl-produkció is megéli a felújítást. (*Szálinger Balázs: Oidipus gyermekei. A Rábl Színpad és Zenei Közösség kamaraelőadása. Baja Városi Színházterem, 2022. június 16-17. Rendezte: Dely Géza*) ■

A sherry és a tokaji

Lándzsatorés két classicus bor mellett 2. rész

Pencz Rudolf

■ 2.1.rész: A klasszikus tokaji

Vágjunk neki bátran a sherry-t megismereni – a tokajit azonban kötelező felfedezni! Sajnos azonban ezzel ma jóval nehezebb dolgunk lesz, ugyanis a *klasszikus* tokajihoz sokkal körülményesebb hozzáférni. Mi is a tokaji? Cikkünk szóhasználatában a „*tokaj-hegyalja*”, „*tokaji*” alatt a következőt értjük: a Tokaj-Hegyalja-borvidéken, a szőlőtermesztés északi határán egy különleges terroir, a hűvösebb éghajlattal és a különleges földrajzi adottságokkal rendelkező sajátos, történelmileg kialakult borkészítési eljárásokkal készült különleges élvezeti értékű borok összefoglaló neve, a borkészítés északi csúcsteljesítménye.

Egyedülállóságát az adja, hogy a *terroir* fogalmának minden összetevőjében különleges. Ahogyan Hugh Johnson mondja: „*Tokajban minden eredeti: a fajták, a talaj és a technológia.*” Annyi bizonyos, hogy Tokaj-Hegyalja a világ legjobb adottságú borvidéke, és a legkomplikáltabb, legösszetettebb is egyben. A borvidék a sátorlajújhelyi Sátorhegy, az abaújszántói Sátor-hegy és a tokaji Kopaszhegy közti háromszögben, az Eperjes-Tokaji-hegység hegyoldalain helyezkedik el. Jelenleg 27 község tartozik hozzá, ezek azonban nem mind egyforma jelentőségűek, sokuknak csak II. osztályú dűlői vannak. Teljes engedélyezett termőterülete 11 900 hektár, melyből 9800 ha I. osztályú. A beültetett szőlőterület 5800 hektár.

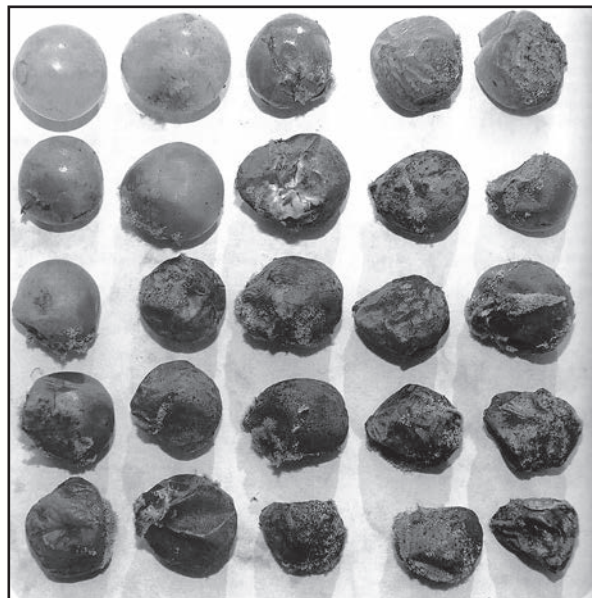
Rögtön itt ejtsünk néhány szót Szlovákiáról! Kevesen tudják, mit is kifogásolunk joggal vele kapcsolatban. Trianon következtében két borvidéki község került a határon túlra: *Kistoronya* és *Szőlőske*. Ez utóbbi 1908-ban lett a borvidék része, a Károlyi grófok ottani birtokán volt intéző *Mathiász János*, a hírneves szőlőnemesítő. *Kistoronya* már 1737-ben a borvidékhez tartozott, csak annak messzire kinyúló legészakibb csücskeként néha lelógott a borvidéket ábrázoló térképekről. Ezek vitathatatlanul Tokaj részei, s érdekes termőhelyeket alkotnak, amennyiben egész Hegyalján egyedül itt van homokkő alapkőzet (Zempléni-sziget-hegység). Mára ugyan lett a két faluból hét, az eredeti 160 holdból pedig 900 hektár, de még ez sem lenne elfogadhatatlan, ha a szlovákok *tokaji* borvidéknek (*tokajski vinohradnícka oblast*) neveznék a területét. A hivatalos eredetmegjelölésük ellenben nemes egyszerűséggel – *Tokaj*. Ez viszont az egész eredetvédelem alap gondolatának kiüresítése és arculcsapása. S ha arra gondolunk, hogy

manapság Őfelsége külügy-minisztere nem tudja, melyik országban fekszik Voronyezs és Rosztov, akkor a külföldi fogyasztó megtévesztésének bizony nem pusztán elméleti lehetősége áll fenn.

Tokaj-Hegyalja közismerten impozáns történelmi múlttal rendelkező borvidék. A világ első zárt borvidéke: 1737-ben deklarálja királyi leirat, hogy a Hegyalja községeiben termelt bor egyedi, ezért a termőhelyre máshonnan származó bor vagy szőlő bevitelle tilos. A tokaji dűlőklasszifikáció pedig a XVII. századra nyúlik vissza, s 1730 körül intézményesült – időben jóval megelőzve a világon mindenhol példaként emlegetett burgundiai dűlőbesorolást.

Talaja alapvetően vulkáni eredetű. Képét az elmúlt 5-15 millió évben lejajlott vulkanikus tevékenység, majd az azt követő erózió, ill. az elmúlt 2 millió évben bekövetkezett löszlerakódás és további erózió határozza meg. Vulkanikus kőzetek sorában megtalálhatók a riolit, dácit és andezit lávakőzetek és tufáik egyaránt. Üledékes kőzetben elsősorban a lösz, valamint az agyag fordul elő, s van erdei talaj is. Mindezeknek több alfaja és variációja számos talajfajtát hozott létre, melyek három alapvető típusba csoportosíthatók: a vulkáni kőzetmálladékból képződött agyagos *nyirok-talaj*, a löszből képződött „*sárga föld*” és a fehér „*kőpor*”. A sokféleséget szembeötlően illusztrálja *Mád* környéke, ahol egymás mellett található sárga riolitos (Nyúlászó-dűlő), vörös riolitos (Szenttamás, Öreg Király) és szürke andezitos (Király, Becsek) talajok, olyan éles választóvonalal Király és Becsek között, ami a világon is egyedülálló. E változatos talajokon rendkívül sokszínű, önálló karakterrel bíró mozaikos termőhelyek alakultak ki.

A talaj és alapkőzet erőteljesen hat a bor jellegére (zamat, illat, különleges ízek) és számos sajátosságára (extrakttartalom, fejlődési folyamat). Viszont a klíma az, ami döntően meghatározza a termés cukor- és savtartalmát. Tokaj éghajlata alapvetően hűvös, 9-10 °C éves középhőmérséklettel, ami kifejezetten kedvez a magas savakra építő, elegáns, jól érlelhető fehérborok készítésének. Ehhez járul a szőlőterületek kedvező dél-délkeleti tájolása és a feljűk magasodó hegylanc adta szél-

Az aszúsodás folyamata

árnyék, miáltal igen kedvező mezoklíma jön létre. A csapadék zöme kora nyáron hullik le, az őszt jellemzően napos. Ám Tokajban ennél is többről van szó. A Tiszából és a Bodrogból felszálló pára a hűvös hajnalokon ködként lepi be a szőlőket, napközben azonban felszárad a szőlőszemek felülete. Ez a hűvös-párás, napos-száraz váltakozás ideális környezeti feltételeket teremt egy penészfajta: a *Botrytis cinerea* számára. E penész máshol átok, mert a szőlő egyszerűen elrothad tőle. Tokaj kedvező klímája mellett azonban – és hangsúlyozzuk: csak az aszúsodásra kedvező időjárással bíró években, korántsem mindig – csodát művel.

Mi is zajlik itt? Amikor a botritisz megtámadja az egészséges, teljesen érett szőlőt, akkor elvékonyítja a szőlőszemek héját, felgyorsítja a víz elpárolgását. A szőlőszem összeszuszogódik, aszúsodik, a cukor és a savak koncentrálnak. Mindez azonban lassan történik, a botritisz sejtrétegről sejtrétegre fokozatosan terjeszkedik tovább micéliumfonalaival, napokon-heteken keresztül, ezért fontos a hajnali nedvesség és a nap közbeni felszáradás, különben szürke-, feketerothadás lépne fel. A botritisz e folyamat során valósággal kirántja a vizet a szemből, a cukorkoncentráció különösen magas szintet ér el, s miközben a botritisz fogyaszt a bogyó szerves- és ásványi anyagaiból, egyidejűleg új vegyületeket is létrehoz a szőlőben. Ilyen pl. a citromsav. Ilyen a glicerín – ez a bornak teltséget, testességet adó, édes ízét erősítő 3-értékű alkohol az

aszúborok cukormentes extraktjának gyakran 1/3 részét is kiteszi. Ilyen a glükonsav – különös megkülönböztető jegy, mellyel az aszú eredetiségét tudják bizonyítani. Továbbá több más vegyület, melyek csakis az aszúszemekre jellemzőek, s a belőle készült borhoz saját egyedi aromákat tesznek hozzá. Végül a szőlőszem élő szövetei sötétsárga, majd barna pasztává alakulnak át, a cukorkoncentráció pedig 750-780 g/l mértékig is eljuthat.

Aszúsodás más borvidékeken is fellép (Mór, Ruszt, Badacsony, Ménes), Tokajban azonban különösen gyakran és sikeresen. A sikeres aszúsodás okai között feltételezik azt is, hogy a hegyaljai vulkáni talajból kloridok kerülnek a szembe, így a szőlő ásványi só koncentrációja meggátolja a káros rothadást, ahogyan a só tartósítja az ételt. Tehát a napfény, a víz, a hő, a talaj és a tápanyagok kényes egyensúlya alkotja meg a csodát. Ha az egyensúly felborul, a szőlő nem aszúsodik, hanem elrohad.

De nem is bírja minden szőlő ezt a kiképzést! Tokajon jelenleg hat szőlőfajta telepítése engedélyezett, mindegyik fehér szőlő. A *furmint* (a termőterület 60%-án) évszázadok óta a borvidék meghatározó fajtája, így – bár eredete bizonytalan – helyi fajtának tekinthető. Kései érésű, jó cukorgyűjtő fajta, savmegtartó képessége kiemelkedő – tehát markáns savai nem égnek el, ha sokáig marad is a tőkén. Márpedig sokáig marad, mert jól aszúsodik, a botritiszre fogékony, vastaghéjú bogyói jól bírják a „strapát”. Viszont nem az egész fürt aszúsodik, hanem csak szemenként, amelyeket ki kell válogatni. Az édes borok legfontosabb szőlője, de a belőle készített száraz borok is kitűnnek frissességükkel és a talajt megmutatni képes ásványosságukkal.

Régi hegyaljai szőlő a *hárslevelű* (termőterület 30%-án) is. Fürtje hosszú, laza szerkezetű, bogyói vékonyhéjúak. Botritiszesedésre fogékony, ha az kissé nehezebben is indul be, viszont az egész hosszú, laza fürt összes szeme egyszerre aszúsodik. Bora a hársmez, néha a bodzavirág illatjegyeit viseli.

A termőterület maradék 10%-án négy szőlőfajta osztozik. A *sárga muskotály*, amit máshol a világban *muscat lunel* néven ismernek, s egyike a legrégebbi szőlőfajtáknak, Hegyalján évszázadok óta meghonosodott fajta. A legilatosabb fajta, savai szépek, zamata egyedi.

A *zéta* a borvidék új fajtája, 1951-ben állították elő a *furmint* és a *bouvier* keresztezésével. Eredetileg *oremus*-nak hívták, aztán átnevezték, nehogy megtéveszse a fogyasztót a szellemes szójáték: e palack az *Oremus* *Oremus*-ának *oremusa* (= az *Oremus Rt.* által az *Oremus*-dűlőből szüretelt, *oremus* szőlőből készült bora). Még újabb a *kabar*, ami a *hárslevelű* és a *bouvier* keresztezése. Mindkét fajta korai érésével és kiváló aszúsodó

képességével tűnik ki. Ősi fajta viszont a *kövérshőlő*, amely szintén nagyon jól aszúsodik.

A filoxéravész előtt jóval több fajtát termesztettek Hegyalján, ezek egy része őshonos volt, de ezek mára jószerevével csak génbankokban lelhetők fel, újratelepítés vonatkozásában a *góhér* fajta kapcsán vannak folyamatban kísérletek. Bár ezek az ősi fajták bizonyára számos érdekességet tudnak felmutatni, ez a hegyaljai viszonyokhoz kiválóan alkalmazkodott 6 fajta is tökéletesen képes megmutatni a tokaji terroir-t.

E körülményekre építve alakultak ki történelmileg a Tokajra jellemző klasszikus borkészítési technológiák: az édes boroknak oxidatív úton történő, minimális kénezést alkalmazó készítése, különösen pedig az aszúborok sajátos készítési módja, valamint az élesztőhártya alatt készített száraz *samorodni*.

Két alapvető feldolgozási módszer van. Ha adott év kedvező volt az aszúsodásra, és elegendő jó minőségű aszúszem termett, akkor azokat szemenként külön szedik le a fürtökről. Ezekből az elkülönítetten gyűjtött aszúszemekből készül az *aszú*. Amikor nincs elegendő jó aszúszem, akkor úgy szüretelik le a szőlőt, ahogyan az termett (lengyelül *samorodny*): az érintetlen, töppedt és kevés aszúsodott szemet egyaránt tartalmazó fürtöket egyben szedik le és dolgozzák fel. Ebből lesz a *samorodni*.

Ámdé: „Akár haszon, akár kár – Simon Júda a határ!” Korábban nem szüreteltek. Még ha nem is volt aszúkészítésre alkalmas az év, kellett a kevés aszúszem is, a cukor is – a savak elégésétől pedig nem kellett félni, kivált nem a *furmint*-nál. Így aztán szüreteltek – s szüretelnek ma is – 26-32 cukorfok mellett, 2019-ben 33-36 cukorfok, 2017-ben a legjobb dűlőben 42 cukorfok mellett!

Az aszúszemeket – puha, érett mazsola – külön kádban gyűjtik össze. Saját súlyuk alatt némi sűrű levet engednek. Ez a (*natúr*-) *esszencia*. Régen libatollat dugtak a hordó aljába, azon csöpögött le a Himnuszban is megénekelt *nektár*, ma magas oldalú, perforált fenekű kádat használnak ehhez. Cukortartalma a 700 g/l-t is elérheti, s legfeljebb csak kis felületi erjedést produkál, alkoholja ezért csak 0,5–3,5%. Ízvilága változatos, ittam alkoholmentes diólikőrre emlékeztető

Hagyományos szőlőprés egy tokaji pincében

és tiszta dohányos ízjegyűt is. Különösen magas benne a glükonsav koncentrációja, ami sokoldalú gyógyhatással bír, ezért is lett a SOTE Nefrológiai Tanszékén natúr esszencia az év bora. Évszázados érési potenciál van benne, zömét azonban visszaadják az aszúhoz, amelyből vétetett (különben: „*herélt aszúról*” beszélünk).

Az aszúszemekből ezután *aszútésztt* tapos-tak, majd felöntötték musttal, murcival, újborttal vagy óborral, és így erjesztették ki. Attól függően, hogy egy gönci hordó (136 l) borhoz vagy musthoz hány puttony (25-27 kg) aszúszemet adtak, lett az aszú 3, 4, 5 vagy 6 puttonyos. Ez nagyjából meghatározott egy beltartalmi értéket, de hogy évjáratonként, termelőnként ne legyenek túl nagy kilengések, az egyes puttonyszámú aszúk paramétereit később szabványosították. Eszerint a 3 puttonyos aszú rendelkezik legalább 60 g/l maradványcukorral és 30 g/l cukormentes extrakttal, a 4, 5 és 6 puttonyos aszúnál pedig ezek az értékek rendre 90, 120 és 150 g/l cukor, ill. 35, 40 és 45 g/l extrakt.

Aszúesszencia a neve annak az aszúnak, melyet kiváló években, a legjobb dűlőkből 6-puttonyosként készítettek, de kiemelkedő minősége és beltartalma alapján – maradékukra 180 g/l-nél, extraktja 50 g/l-nél magasabb – méltán tart igényt megkülönböztetésre.

Fordítás a neve annak a bornak, melyet a kipréselt aszútörkölyre felöntött musttal vagy borral nyernek. Ha az aszú királyi bor, akkor ez főhercegi, kiváltképp, ha jó száraz *samorodni*val lúgozzák ki az értékes anyagot. A *máslás* pedig a lefejtett aszú vagy *samorodni* seprőjére felöntött borral készül. Ízében a domináns élesztős ízjegyek Tokaj titokzatos élesztőgombáinak világába engednek sejtlemes bepillantást.

Az, hogy az aszúszemeket mustban vagy borban tárják fel, érzékelhető hatást gyakorol az aszúbor jellegére. A még szénsavas, friss

újbornak van a legintenzívebb aszúfeltáró hatása. Ekkor az aszúbor cukortartalma teljes egészében az aszúszemekből származik, így a cukor összetételében az édesebb fruktóz (gyümölcscukor) dominál, a glükózzal (szőlőcukor) szemben. Musttal való aszúáztatás esetén a forrás gyorsabban beindul és intenzívebb, de éppen ez túl durva behatás az aszútésztában levő finom összetevők számára. Nem véletlen, hogy korábban a gyógy-szernek tekintett aszút óborban áztatták.

A szamorodni a válogatás nélkül egybeszüretelt szőlőből készül, 24–36 órán át héjon tartják, majd szűrik. Az édes szamorodninak rendelkeznie kell legalább 30 g/l maradványcukorral és 25 g/l cukormentes extrakttal, minimum 12% alkohollal és kiérezhető botritiszes jelleggel. Ha ehhez elegendő cukortartalom nincs a szőlőben, de egyébként a minősége jó, száraz szamorodni készülhet.

A magas cukortartalmat ki is kell erjeszteni: itt lépnek színre Tokaj őshonos élesztőfajtái, melyek szerepe az aromakarakter kialakításában is döntő (tudnivaló, hogy egyen-fajélesztők használata mellett a dűlőselektió illúzió, még a szőlő fajtajellegét is elnyomják).

Az aszúk és szamorodnik klasszikusan elengedhetetlen követelménye a 136 literes *gönci* és 220 literes *szerednyei* hordókban történő érlelés tokaji pincékben. A vulkáni tufába vájt hegyaljai pincék önmagukban is kulturális kincsek, évszaktól függetlenül megtartják 9–11 °C-fok hőmérsékletüket, falukon a *Cladosporium cellare* penészgomba alkotta vastag fekete prém biztosítja a mikroklimát, amely a tokaji borok érlelésének a tapasztalat szerint fontos eleme. A botritisz és a dűlős fajélesztő mellett a pince nemes penésze Hegyalja harmadik fontos gombája, amelyet még kevésbé ismerünk!

A klasszikus tokaji módszer alapvető jellemzője az oxidatív érlelés. Ként az érlelés során már nem használnak. A művészet éppen abban áll, hogyan kénezzék még a cefrét úgy, hogy az a bor egész életében kitarson. Fontos lépés viszont a derítés – elsősorban a helyben kitermelt bentonittal (mádi föld), amelynek pontos módszerét is itt dolgozták ki, mivel főleg az aszúk derítése más borokhoz képest furfangos tudomány.

Az aránylag kis hordók használata is azt célozza, hogy a dongák pórusain keresztül mikrooxidációnak kitett felület fajlagosan nagy legyen. A nyílt fejtésnek szintén az a célja, hogy levegőzve a bor szabad oxigént vegyen fel. A bor stabilizálása érdekében végeztek nyáron meleg kezelést és télen hideg kezelést (nem fordítva). Felvitték a nyári melegbe, nyitott hordókba, csak le volt

takarva ponyvával. Télen a hidegben felvitték a fagyra. Így csapatták ki a nemkívánatos zavarosodást okozó termolabilis fehérjét, télen a borkóssavat.

A bor éréséhez idő kellett, sürgetni nem lehet. *Hugh Johnson* szerint is „*az ilyen boroknak idő kell!*”. A hosszú érlelés alatt alakul ki az aszúban, szamorodniban az ún. *bródig* ízvilág, amely a puha kenyér héjának ízére emlékeztető, nehezen definiálható jelenség. Ez a klasszikus tokaji jelleghez elengedhetetlenül hozzátartozik, ahogyan az érlelésből adódó jellegzetesen mély, borostyán színvilág is. Igazán hosszú érlelés után pedig tercier aromáik kavalkádjában olyan ízjegyek is előtűnnek, melyeket csak az aromakorongról ismerünk: mézeskalács, füge, fahéj, karácsonyi fűszerek, kávé, csokoládélikőr, datolya, politúr, juharszirup. E borok savassága rendkívüli magas: szamorodninál legalább 6 g/l, aszúnál 7 g/l (normál boroknál ez 4 g/l). Ezáltal e borok hatalmas cukortartalmuk mellett is szárazabbnak hatnak, mint a világ más édes borai.

Kevesen tudják, de volt, itt-ott van ma is, Hegyalján *vörös aszú* is. *Purcsin* szőlőből készítik. Jó cukorgyűjtő ez is, 2018-ban 26 cukorfokon szüreteltek belőle. Bora így 15-16%-os. Ezzel kezdik a szüretet – s ezt préselik legutoljára: egy hónapot erjed héjon saját élesztőjével. Szokványos aszúeljárással készül belőle aszú. Redukál, így a színe halványul, de van miből: bora festőien vörös, a habja is az. Íze – ha valamire egyáltalán – az isztriai *refoscóra* emlékeztet. Sav nem érződik ki a nagy alkohol mellett, pedig ott van.

A *száraz szamorodni* merőben más világ: a borból élesztőhártya (illathártya) alatt érlelik ki az összes cukrot. Ez elzárja a levegőtől, s darabban érik a hordóban hosszú évekig (>10), a fino sherryhez hasonlóan, de

hideg pincében. Kénezés szóba sem jöhet, hiszen amellet illathártya nem képződik, így viszont az illósodás veszélye nagy. Kétségkívül a tokaji borkészítés legnehezebb műfaja ez. (Készülhet száraz szamorodni illathártya nélkül is, de ezek kevésbé érdekesek.)

A száraz szamorodni egyesíti magában a botritizált szemek ízét, a tartást adó savakat, az ásványosságot, Tokaj legjavát. A bródig íz különösen mély intenzitással jön elő évtizedes érlelést követően, lecsengése végtelen hosszú, a pohárban pedig még másnap is érződik (szárazpróba). Rendkívüli íztartósság. Ittam 20 éves sárga muskotály száraz szamorodnit, kierjedt évek alatt 17%-ra, mindez saját élesztőjével. Csodás egyensúly és összehasonlíthatatlan buké, amelyben ott volt a muskotályillat is – melynek papírforma szerint 1-2 év alatt le kellett volna bomlania!

Dr. Soós István, egykor a Párizsban működő Nemzetközi Szőlő- és Borhivatal borbizottsági elnöke, a Nemzetközi Borászati Szövetség alelnöke (noha Magyarország nem is volt tagja) mondta: „*Képzeld el a legszebb nőt a legszebb nagystélyiben a legszebb bálna. Ez a tokaji aszú. S a száraz szamorodni? Ugyanaz a nő ruha nélkül!*”

Igen, az édesség sokat elfed, terroir-t is, borhibát is. Ám akár édes, akár száraz: alkohol – sav – szárazanyag: minden erős és egyensúlyban van! S ez a titka a klasszikus tokajinak: kortalan és kikezdetetlen. Tokaj ettől utánozhatatlan és örök. – De értsünk egyet csak *Samuel Tinon* francia borász véleményével: „*Két nagy borvidék van a világon – Bordeaux és Tokaj.*” S fogadjuk meg tanácsát: aszút 12, szamorodnikat 10 Celsius-fokon kóstoljunk, magas falú, felfelé szűkülő pohárban, s legalább 1 dl-t!

- Folytatjuk - ■

A nemes italt rejtő hordók sora a borvidéken

Séták szülőhelyünk fái és bokrai körül 3.

Jelky tér új díszei

Masa György

■ „Nézem a régi Kisvásárteret, / Belőle is, csak bámulom, mi lett? / Vadgesztenyefái mind ledöntve már, / Nem zeng ágaikon énekes madár.”

A fenti kis verset találjuk *Bárdos Ferenc Egy eltűnt bajai tér emlékére* című irásának elején (*Bajai harangok. Barangolások a város múltjában, Bp. 1990.*) A költő nincs megnevezve, csak annyit tudunk meg, hogy *egykori vers nyomán* született. Nem kizárt, hogy maga Bárdos írta. A versben szereplő Kisvásártér pedig nem más, mint a mai Jelky András tér, képzeletbeli „fanézó” sétánk aktuális állomása. A régi elnevezés abból adódott, hogy egykor a mai Bácska teret is magába foglaló Nagyvásártér déli nyúlványa volt, melyet szépen lassan körbefont a város.

Bárdos közlése szerint sokáig a szerdai és szombati piacokat tartották itt, a környező épületekben pedig iparosok üzletei, kocsmák, fogadók várták a betéroroket. A nyüzsgő kereskedelmi központ északi részén állt a járásbíróház régi épülete, többé-kevésbé a mai Spar áruház telkén. A XX. század elejére már egységes kinézetű, jellegzetes neoklasszicista épületekkel szegélyezett, zárt teret kell elképzelnünk, melyet Mátyás királyról neveztek el, és 1937-ben itt állították fel *Medgyessy Ferenc* mára ikonikussá vált Jelky szobrát (erről *dr. Mayer János* főszerkesztőnk írt részletesen a *Bajai Honpolgár* 2022. márciusi számában). A tér már akkor is a pesti és szegedi főutak metszéspontjában helyezkedett el. A korabeli fotók tanúsága szerint középső részén vadgesztenyés park volt, amelyre idősebb ismerőseim kedves nosztalgiával emlékeznek vissza, még akkor is, ha a tér neve időközben Április 4-re változott. Mint az közismert, Baja belvárosát az autóforgalom megnövekedése miatt a hetvenes években drasztikusan átalakították. Útban volt, ezért lebontották az amúgy rossz állapotú járásbíróházi épületet (előtte egy katonai teherautó hajtott a falának), így a tér zártsága megszűnt. A vadgesztenyést kivágták, helyét az aszfaltutak és a nagy lámpás kereszteszódés foglalta el. Eltűnt egy bajai tér.

A rendszerváltás után először is átkeresztelték Jelky András nevére, azután lassan megindult az üresen álló telkek beépítése. A déli oldalon épült meg a Spar áruház. Szerencsére a Bajai Városvédő és Szépítő Egyesületnek sikerült elérnie, hogy a bolt épülete legalább felületesen hasonlítson a régi bajai házakhoz, így messziről nézve nem rontja túlságosan az összképet. Nem mondható el ez teljes

őszinteséggel az északi oldalon álló Emítel-székházról, mely a kilencvenes évek különös építészeti ízlésének kiemelkedő példája. Mindenesetre terecskénket újra kezdte körbevenni a város.

A tér belső felületének felújítása 2021-ben fejeződött be. A rekonstrukció jó témát szolgáltatott több választási kampányban is, így lehetőséget biztosított politikusainknak a népszírvonalas szórakoztatására. Végül a körforgalom elkészült, és újra létrejött középen egy viszonylag nagy, parkosított sziget. Vizsgáljuk meg hát, milyen növények kerültek a Jelky térre!

A déli oldalon a kamaszoknak szánt játszótér mellett (jó, hogy ilyen is van!) *páfrányfenyő* fasort találunk. (A növény latin neve *Ginkgo biloba*.) Ez a faj valódi botanikai különlegesség. Nevével ellentétben nem páfrány és nem is fenyő, hanem a páfrányfenyők törzsének egyetlen túlélő képviselője. Rokonai évmilliókkal ezelőtt kihaltak, de a ginkgo elzárta kínai völgyekben valahogyan túlélte az elmúlt 250 millió évet. Az ilyen fajokat élő kövületeknek nevezi az evolúcióbiológia. Egyenes, magas törzse, elegáns ág szerkezete és nem utolsósorban különleges, legyező alakú levele miatt már a XVIII. századtól szívesen ültetik Európában is. Őszi sárga lomb színe nagyon szép. A városi környezetet jól tűri. Hátránya, hogy nőivarú példány rendkívül bűzös (elhanyagolt macskaalomra emlékeztető) magköpenyt fejleszt. Ezért a városokba jobb lenne csak a porzósokat telepíteni, de nemüket sajnos csak 20-25 éves korukban mutatják meg. Imádkozunk! Levele memóriajavító gyógyhatással rendelkezik, de az út menti példányokról a szennyeződések miatt nem javaslok a gyűjtést. A parkszigeten is található egy példány, mellyel a mellé helyezett tábla szerint a bajai tűzoltóság tisztelői elődei előtt fennállásának 150. évfordulóján. Baján eddig nem telepítettek ezt a remek fajt, remélem, a kísérlet beváltja a reményeket.

Divatos, de azért az előzőnél ismertebb Baján a *kínai vadkörte*. Ez a faj alkot fasort a felújított

Bartók Béla utcában. Itt megfigyelhető, hogy a fák többsége egységesen fejlődik, de sajnos néhány példány alaposan lemarad a többi mögött. Közepes termetű növény, felfelé törő, szabályos csepp alakú koronával rendelkezik. Tavasszal szinte az egész fa fehér virágba borul, ilyenkor nagyon dekoratív. Termése csoportokban fejlődő kicsi körtécske, nem ehető. Őszi lomb színe szép bordó-sötétvörös. A szárazságot és a városi ártalmakat jól tűri, ezen a tágas téren ültetve valószínűleg szépen fognak fejlődni a példányai. Sajnos a különféle kártevők szívesen támadják, de aggodalomra adhat okot, hogy külföldi tapasztalatok alapján a természetbe is kiszabadulhat. A parksziget középső részén körben és az utak mellé is került belőlük.

A Tóth Kálmán utca sarkára és a sziget északi oldalára néhány *perzsa varázsfa* ültettek. Ez a különleges növény inkább bokorszerű, koronája a földig ér. Kérgé a platánokhoz hasonlóan színes foltokban hámlik, sima felületű. Igazi szépségét őszi lilásvörös, karmazsin színei adják, ebben az időszakban sokan a legszebb dísznövénynek tartják. Sajnos kezdetben lassú növekedésű.

A díszkutat közelében magányosan ültetett fákat találunk. Ezek közül néhány a japán eredetű *gyertyánszil* nevű fajba tartozik. Ez a növény rendkívül ellenálló, gyors növekedésű. Virág- és termésdíszje nincs, ősszel egyöntetű sárga színt vesz fel. Ágrenszere finoman elágazó, nem véletlen, hogy hazájában hagyományos bonszai növény. Bajai köztéren még nem láthattuk, valószínűleg szeretni fogják új helyüket. Szomszédságukban több *japán cseresznye* is van, ezek a fák főként tavasszal, a legendás cseresznyevirágzás – a *Szákurá* – idején lesznek különlegesek. Szintén a park közepén található két *atlanti cédrus*, ezek

A mai Jelky tér régen

Forrás: Fortepan/Erky-Nagy Tibor

képviselik az örökzöld túlélőket a friss ültetések között.

A felújítás során nem vágták ki az összes idősebb fát, így a Spar oldalában megmaradt a fejlődésben lévő és a tér nyugati részén található öreg vadgesztenye fasor is. A tér közepén megúsza néhány szép idős japán-akác. Ebből a fajtól több példányt ültettek most a keleti oldal útjai mellé is. A japánakác vagy *közönséges pagodafa* régóta használt városi fa, már bizonyította, hogy alkalmas a szerepkörére. Lombkoronája dús, összetett levele az akácra emlékeztető. Nyár végén látványos sárga fürtökben virágzik, termése hosszú húsos hüvelytermés. Gyors növekedésű, a metszést is kiválóan bírja. Baján szép, öreg dupla fasora áll a Szabadság utcán, az egykori Perger cukrászda előtt. Ez a faj sem tökéletes: a japán akác folyamatosan ad majd munkát az utcapróknak.

Ezeket kívül még több *kislevelű hárs*t, *virágos kőris*t és *vérszilvát* telepítettek, de ezekről a fajokról majd alkalmasabb helyszíneken szeretnék többet mondani. Összesen majdnem száz új, előnevelt facsemetét számoltam

össze a téren. Körjük a parkosítás során sok különféle cserjét és lágyszárút ültettek, többek között találhatunk *babérmeggyet*, *madárbirset*, *fanyalkát*, *gyöngyveszszőt*, *tollborzfüvet*, *hóbogyót*, *gerániumot*.

Nem tudom megítélni, hogy közlekedési szempontból hogyan változott meg a Jelky tér, de az biztos, hogy a park változatos, sokszínű növényzetet kapott. A fajok között vannak a városban újnak számító érdekességek is. Többségben találjuk az egzotikus eredetű fákat, főként a Távolságtól. Bár természetvédelemben általában az őshonos fajokat szeretem, világutazó földünk parkjában mégis helyük van ezeknek. A fák és cserjék még kicsik. Évtizedeknek kell eltelnie, hogy a kertészek terve kibontakozzon, de már most

Fotó: Molnár Attila

A megújult déri estében

is érdemes néha útba ejteni a teret sétáink során. Sajnos a park zajos, de talán majd egyszer, egy bölcsebb korban, mérséklődik az autóforgalom is. Ugyanazzal a mondatmal fejezem be, mint Bárdos Ferenc a maga írását, csak derűlátóbban: „Az utánunk jövő bajaiak majdan a napjaink e változásairól mesélnek az unokáiknak.” ■

Emlékképek Gergely Józsefné Békei Irén hagyatékából 7.

Szorongó évek

Közéleti: Marosvásárhelyiné Gergely Anna

■ 1950 nyara is eljött, de a háborús sebek és félelmek még mindig hatottak. Az emberek csak lassan tudtak kigyógyulni az elmúlt vészterhes idők ütötte fájdalomkból. Szerencsére Baját elkerülték a nagy csaták, de a város még így is megszenvedte a háborút. A béke eljöttével csak a legfontosabb helyeket hozták rendbe, a parkok és a meghittséget sugárzó kis terek még gondozatlanok voltak. De az élet, a megújulás nem sokáig várattott magára.

Az emberek megpróbálták visszatérni a régi kerékvágásba, a város ismét éledezni kezdett. Mindenki örült, aki túlélte a háborút, de sok boldogtalannal is találkoztunk, akik elvesztették hozzátartozójukat a frontokon, vagy éppen a családtagjaik menekültek el Nyugatra a kiszámíthatatlan jövő előtt. Mi, akik itthon maradtunk, előbb-utóbb azzal szembesültünk, amit az úgynevezett felszabadulás jelentett.

A háború viszontagságai nemcsak azt jelentették, hogy sok minden elpusztult, tönkrement, de azt is, hogy nem minden embernek jelentett biztonságot a túlélés. Egyesek osztályidegené és megbízhatatlanná váltak. Voltak, akik elvesztették állásukat, nyugdíjukat, és ezért idősebb fejjel újból el kellett kezdeniük dol-

gozni, sokszor méltatlan körülmények között, s egyáltalán nem a tudásuknak, végzettségüknek, diplomájuknak megfelelő állásokban. Általában a tanult és vallásos emberekre nézve jelentett az „új élet” nehéz kihívást. Akiknek volt valamijük: üzletük, földjük, ami megélhetésüket biztosította, attól az „új hatalom” hamar megszabadította őket: kuláknak, úrnak, osztályellenségnek tekintette őket, pedig csak szorgalmas és igyekvő emberek voltak. A polgári életszemléletnek befellegzett, nem volt érték az előre vivő munka, az önerőből és a gyarapodásból biztos egzisztencia megteremtése.

„Majd az állam megoldja a dolgokat!” – hallatszott egyesek szájából. Meg is oldotta: elvette a kisbirtokosok, parasztok földjét, állatait; a terményeiket be kellett szolgáltatni, államosították a kiskereskedők boltjait, a fodrászokat, pékeket, szabókat szövetkezetbe tömörítették, és állami tulajdonba vették a családi házakat is. Mi történt?! Ez lett az új élet kezdete a kifosztott, lerombolt országban élők számára, és még jó, ha megúszták a kitelepítést, a Szovjetunióba hurcolást malenkij robotra, ahonnan sok-sok év múlva talán élve hazatérhettek.

Mi volt itthon, Baján? A város megúsza a háborús eseményeket, bár a visszavonuló

fasiszta német csapatok bevették magukat a Duna árterébe, meg hát a híd is nagy veszélyt jelentett. Az angol légerő bombázásainak célpontjai általában a közlekedési csomópontok voltak: a hidak, a vasutak. A városra nem hullott sok bomba, a híd ugyan odaveszett, de a város nagy része épségben megmaradt. Sajnos a mi házuk előtti utcaszakaszt is érte egy „utolsó” bomba, be is roskadt a környéken a házak eleje, szerencsére haláleset nem történt.

Az újjáépítésben csak magunkra számíthatunk, hiszen rövid időn belül mi is az osztályidegenek sorsában osztoztunk. Apát elvették, és amikor megtudtuk, hogy kinek kell „fejet hajtatni”, azaz a kommunista párt javára pénzt adni, akkor engedték szabadon. Persze a pénz nem oda került, ahová mondták, hanem „becsúszott” az új hatalom képviselőjének zsebébe.

A város üzletei kifosztva várták a leendő vásárlókat, a kirakatokban legfeljebb 4-5 vekni kenyér hirdette, hogy a „gazdagok” milyen jól élnek, és hogy ennek véget kell vetni. Horváth Vilmos üzletének kirakatában volt egy bicikli és mellette egy tábla, amelyen ez volt olvasható: „Így éltek-élnek a burzsujok!” Egy másik helyen a két összeszáradt vekni kenyér mellett pedig: „Ezt gyűjtötték a kapitalisták, ezért nincs a dolgozó népnek!”

Mi is ott álltunk kifosztva: az üzletet (*Békei Optika* – a későbbi „nagy csemegebolt” helyén a belvárosi templom sarkánál állt) feltörték, kirabolták, a Szent László utcai házunkat államosították, a bajai szőlőkben lévő földet elvették, apa pedig börtönbe került. A bajai jószándékú emberek tanúvallomásai (és a pénz leadása) után kiszabadult ugyan, de meggyötörték, amiből csak hosszadalmas gyógyulás után tudott felépülni, a hévízi kúra nagy segítségére volt. Össze kellett szednie magát, hogy újra higgyen az alkotó munkában, és megpróbálja az elképzelhetetlenek látszó jövőt felépíteni.

Üzletünkéből könyvesboltot csináltak, talán azért is, mert a bolt berendezése ezt lehetővé tette. Az „új” üzletnek *Ady* nevét adták, holott a benne lévő könyvek egyáltalán nem ezt a szellemiséget sugallták. Csak úgy virítottak az égő piros kötésű *Marx-* és *Engels-*kötetek, és természetesen *Lenin*, valamint a nagy *Sztálin*, a Generalisszimusz művei. Az állami boltnak három alkalmazottja lett, akik eléggé unatkoztak, mert forgalom nem nagyon volt, hiszen akik az igazán jó könyveket szerették, azok nemigen léptek be ebbe az üzletbe. A központi kormányzat hivatalos kultúrpolitikáját képviselőket azt gondolták, hogy az emberek majd kapkodni fogják a fenti kiadványokat, de csak azok jöttek, akiknek ezt a „*Párt*” és a hivatali főnök előírta.

Találkoztam olyan vásárlókkal, akik – párt-emberek lévén persze – nagy garral büszkélkedtek, hogy ők „*kiolvasták*” Marx *Tőkéjét*, és nagyszerűnek találták; voltak, akik egyszerre filozófusnak kezdték hinni magukat, mert el tudták olvasni az „*új szellemű*” könyveket, és egyből marxista-leninista hívők lettek. Természetesen belőlük lettek a tanácsvezetők, a hivatalok osztályvezetői, az üzemek és gyárak igazgatói mindenféle jogi és műszaki végzettség nélkül, bár voltak közöttük gondolkodó és igazán jószándékú emberek is. De hogy a munka menjen, ezért alacsonyabb beosztásban megtartották a szakképzett, érettségizett és diplomás „*régimódi*” hivatali embereket, mérnököket. Az ún. proli-szemlélet lett a természetes: minél tanulatlanabb volt valaki, annál elfogulatlanabban hitt a pártpropagandának. Lenézték a művelt embereket, és akinek volt érettségije, az már ellenségnek számított. Cukor- és húsjegyet csak az kapott, akiknek ők adták, mondván: az ügyvédek, orvosok, a gazdagok „*zabáltak*” eleget a Horthy-rezsimben, most nem jár nekik semmi.

– Itt pár év múlva olyan jólét lesz, mint még soha! – mondogatták nekünk –, de most nem ehetjük meg az aranytojást tojó tyúkot!

Hát, ezt akkoriban nagyon nem hitték el sokan, de ez volt az a szöveg, amelyet a pártbürokrácia úton-útfélen hangoztatott.

A háznak államosítása után lakók kerültek hozzánk – szerencsére nagyon szolid és szorgalmas emberek –, így a sajátunkban mi is úgy éltünk, mintha az sohasem lett volna a miénk. Bundát, kalapot nem lehetett viselni, mert az „*lenézett úri viselet*” volt. Mindenki lódenkabátban járt, az asszonyok kendőt kötöttek, amúgy „*oroszosan*”, a férfiaknál a svájci (helyesebben mondván a mici) sapka lett a divat. Mindent és mindenkit megfigyeltek, különösen azokat, akiket megfosztottak a magántulajdonuktól; mindent kicseréltek, ami réginek számított – hiszen a múltat el kell törölni –, de ezzel magukat nem tudták megújítani, inkább csak a primitivizmus lett úrrá. Minél tanulatlanabb volt valaki, annál jobban megfelelt az irányított szemléletnek. Az új rendőrkapitánynak halvány fogalma sem volt a jogról, a rendőrség „*klasszikus értelemben*” vett feladatairól.

Ebbe a légkörbe kerültünk mi, akkor huszoneves fiatalok is. Elborzadva tapasztaltuk, hogy mennyi műveletlen ember jutott be a hivatalokba, fontos állásokba, csak azért, mert hűek lettek a Párthoz. Ők persze könnyen jutottak a cukor-, zsír- és lisztjegyekhez: közel voltak a tűzhöz. Azután jöttek a kitelepítések, a lakosságcsere, az internálások a Hortobágyra, Recskre. A svábokat Németországba, a felvidéki magyarokat Csehszlovákiából Magyarországra, és persze Jugoszláviából is „*átdobták*” a magyarokat hozzánk. Teljes volt a felfordulás. Ez bennünket is érintett, Férjem, *Jóska* szüleit is a kitelepítés réme fenyegette, unokatestvérei nem is kerültek el a Németországba „*utaztatást*”. Mamaék majd három hétig laktak a marhavagonokban, amikor leállították a kitelepítést. *Jóska* 16 évvel fiatalabb öccsét, *Jancsit* mi vettük magunkhoz örökbefogadással – így kapta a Békei nevet –, hogy 6-7 évesen ne kerüljön „*élhetetlen*” körülmények közé.

Osztálytársaink és barátaink családjai közül többen „*beleestek*” a lakosságcserebe, ott kellett hagyniuk a szépen felépített életüket, értékeiket, állásaikat, és szinte „*bevándorlóként*” kezdtek újra mindent. Természetesen más „*cserék*” is voltak! A villák, kúriák tulajdonosai lekerültek az alagsori lakásokba – és ez akkor még szerencsének mondható is volt –, az új tulajdonosok pedig élvezték a kényelmes, jól berendezett lakásokat. A rózsadombi villák egész sora az új államhatalom képviselőinek járt.

Fiatal éveinket, korai felnőttégünket ez az állapot nagyban meghatározta. Mi még megtapasztaltuk a régit, belenőttünk egyfajta világba, kialakítottak bennünk egy értékrendet, amelyet most fel kellett adni, beleszokni egy merőben más életformába. Ez nem volt könnyű és hosszú évekre telt, míg el tudtuk fogadni a kialakuló „*szocialista*” társadalmi viszonyokat, sok-sok fenn-

tartással és csendes berzenkedéssel. Valódi véleményünket hangoztatni nem volt célzerű, de élni kellett, és úgy kellett élni, ahogy akkor lehetett.

Kezdetben hittünk a többpártrendszer kibontakozásában, a valódi demokrácia megvalósíthatóságában, hiszen olvasottságunk, a népi írók (*Veres Péter, Erdei Ferenc, Illyés Gyula* stb.) munkái: és a „*polgári*” *Németh László* felfogása közel állt hozzánk. Általában mi is arra készültünk, hogy lehet tenni az új világ felépítése érdekében: meg kell találnunk azokat az új utakat, amelyek egy ígéretesebb jövőt kínálnak nekünk. Sajnos hamar rá kellett döbbernünk, hogy ez mind naiv álmok, itt sokkal nagyobb erőre akarnak mást, mint azokat az embereket, akik hittek egy új Magyarország felépítésében. Sorra állították félre azokat, akik az „*újat*” akarták, de nem azt, amit a szovjethatalom jelentett. Nem a demokratikus életviszonyokat, hanem a proletárdiktatúrát kezdték felépíteni erőszakos eszközökkel. Csalódtunk, és a csalódásunk hosszú évekre szólt.

Ismertük Stendhal mondását: „*Hiába tehetőség és tudás, klikkhez kell tartozni!*” Ezt nem akartuk. Én megesküdtem apámnak, hogy soha semmiféle pártban nem leszek tagja. Ez őt megnyugtatta. Én azonban a közösségért végzendő munkálkodás igényét nem adtam fel. *Jóska* ugyan belépett a Nemzeti Parasztpártba, hiszen a népi írók többsége is ezt választotta. Én nem, akárhogy is erőltették a belépésem. Apámnak tett eskümet sohasem szegtem meg! Amikor *Anna* lányom óvodás lett, akkor kezdtem el a társadalmi munkát, amely egész aktív életemet átfogta. Éreztem, hogy valamit csinálnom kell, nem lehet úgy leélni az életemet, hogy a körülöttem lévő nagyobb közösségért ne tegyek valamit.

Különösen a nők helyzete foglalkoztatót leginkább, és ez lett életem egyik vezérfonala. Tudtam azt is, hogy lehet nemes célokért harcolni más eszközökkel is, mint amit a „*Párt*” elvárt. Előttem voltak azon nők példái, akik vállalták a tenni akarást különböző célok érdekében: például *Lorántffy Zsuzsanna* a művelődésért, *Zrínyi Ilona* a szabadságért, *Teleki Blanka* a nők iskolázottságáért, *Madame Curie* a tudományért tette, amit tett. A sort lehetne még folytatni, hiszen sokan vannak, akiknek a munkásságát nem szabadna elfelejtenünk, éppen a mi érdekünkben, a nők előrejutása érdekében. Ezt a nehéz utat választottam, és megszállott lettem ebben a vállalkozásban, így éltem felnőtt életemet az alábbi hitvallásom alapján: „*Önkéntes vagyok, hivatásból teszem, amit teszek, nem vagyok zsoldos!*” ■

ŐSZ

Szünder Dezső

■ Az őszi a gasztronómiában is számtalan csodás dologgal örvendeztet meg bennünket: a szőlőszüret már augusztus utolsó napjaiban megkezdődik, de közben pedig érik az alma, körte, szilva, naspolya, néhány éve pedig már az általam oly sokra tartott füge is megbízhatóan finom gyümölcsöt ad. A zöldségek közül szinte minden megtalálható már a piacokon. Ilyenkor az általam a legszívesebben választott zöldségek a cékla és a sütőtök.

Ebben a hónapban mégsem a megszokott őszi zöldségekből hoztam két receptet, ám fő alkotóelemének is most van igazán szezonja. Főszereplőnk nem zöldség, de nem is hús. Lakóhelyem környékén az erdős területeken átvezető utak szélének szinte mindegyike megtelik autókkal ebben az időszakban. A zalai – de különösen az őrségi – ember egyik fontos tevékenysége a kiadós eső utáni erdei gombaszedés. Így aztán ebben a hónapban ebből a „nem növényből” készítünk két egyszerű, finom, laktató ételt.

A gombák különleges országát alkotják az élővilágnak. Többnyire szárazföldi életkörülményekhez alkalmazkodtak, de léteznek vízzel borított területeken élő fajták is. Egy részük korhadékokon, elpusztult élőlények maradványaival tartja életben magát. Mivel szaporodásuk a szél által szállított spórákkal történik, szinte kipusztíthatatlanok, és ahol találunk egyetlen darabot, ott biztos lesz második is. Világszerte 148 000 fajukat ismerik, az egyik legváltozatosabb élőlény bolygónkon, így aztán nem elég azt mondani, hogy ma gomba volt ebédre – na, de milyen? Az ember ősidők óta szívesen fogyasztja, a különféle gombáknak számtalan elkészítési módja ismert. De nemcsak a gasztronómia köszönhet sokat a gombának, hiszen remekül használható egyes összetevőjük tészták kelesztéséhez, sör és bor erjesztéséhez, de az orvostudományban forradalmat elindító antibiotikumokat is gombából vonták ki először.

A rengeteg fajta közül nem mindegyik ehető – bár rossz nyelvek szerint egyszer mindegyiket lehet fogyasztani... Egyes fajták fertőző megbetegedéseket okoznak, mások kifejezetten mérgezőek, az emberi szervezetben szinte azonnal visszafordíthatatlan folyamatokat indítanak el. Megint más fajták pszichoaktív anyagokat termelnek – utóbbi fajták termesztése, árusítása szigorúan tilos. Ezért mindenkit óvatosságra intek, de hangsúlyozom: néhány egyszerű szabály megtartásával bátran fogyaszthatjuk ezeket az igen ízletes élőlényeket! Az első, legfontosabb szabály, hogy csak olyan helyről származó gombát

fogyasszunk, amely ellenőrizhető. Saját magunkban csak akkor bízunk, ha már több évnnyi tapasztalattal rendelkezünk a témát illetően, és biztosan meg tudjuk különböztetni az ehető gombát a mérgezőtől. A legbiztosabb, ha nem magunk szedjük, hanem vásárolunk, hiszen napjainkban már csak olyan gomba árusítható, melyet szakértő bevizsgált, és ennek dokumentációját az árusítónak be kell tudni mutatnia. Soha ne bízunk meg senkiben, legjobb barátban, szomszédban, ismerősben! Ha mégis magunk szedjük gombát – aminek azért van egyfajta varázsa –, fogyasztás előtt vizsgáltassuk be gombaszakértővel, aki szinte minden piacon megtalálható már. Menjünk biztosra, hiszen némely fajtát illetően valóban saját és szeretteink élete a tét.

Miután hozzájutottunk a biztonsággal fogyasztható, ízletes, vélhetően egészséges gombához, mit főzzünk belőle? Számtalan lehetőségünk van ezt illetően, én most két nagyon egyszerű alapreceptet osztok meg Olvasóinkkal.

Gombakrémleves erdei gombákból

Négy fő részére kicsivel több mint 1 kg gombával számoljunk. Én legutóbb háromféle gombát használtam fel hozzá, olyanokat, melyek Zala megyében igazán otthon érzik magukat: *vargányát*, *kékhátú galambgombát* (az Őrségben *galambicának* nevezik) és *fenyőaljagombát* (*ízletes rizike*). A gombákat tisztítás során lehetőség szerint soha ne mossuk meg, inkább ecsettel szabadítsuk meg a portól, az esetleges aljnövényzet-maradványoktól. A gomba szárait ne dobjuk ki, csak akkor, ha száraznak, öregnek érezzük.

A vargánya és a galambica kalapján lévő vékony takaróréteget húzzuk le, a vargánya kalapja alatti zöld, szivacsos részt szintén távolítsuk el. Amennyiben bármelyik gomba vágási felületén apró fekete pontokat, illetve vékony, fekete szálakat látunk, akkor sajnos ki kell dobunk, mert ezek a férgesség jelei, a gomba emberi fogyasztásra már nem alkalmas. A gombákat vágjuk darabokra, nem szükséges apróra. Kevés olajon futtassunk meg egy nagy fej apróra vágott vöröshagymát néhány apró darabra vágott fokhagyma társaságában. Öntsünk rá 1 dl száraz fehérbort, és párologtassuk el alacsony tűzön,

majd dobjuk rá az aprított gombákat. Ha edényünk esetleg már most megtelt, nem kell aggódnunk, hiszen a gombák víztartalma különösen magas, így néhány pillanat alatt össze fog esni kb. a felére. Ekkor öntsük fel vízzel, annyival, hogy éppen csak ellepje. Ízesítsük ízlés szerint sóval, borssal, kakukkfűvel, ez a két utóbbi fűszer különösen jól áll a gombalevesnek.

Főzzük fedő nélkül 20-30 percet. Aki nem krémlevesként szeretné fogyasztani, az ezen a ponton főzzen bele csipetkét, és tálba merve ízesítse egy kanál tejföllel. Krémleves készítéshez turmixoljuk össze a levesünket egy botmixer segítségével, állítsuk be a sűrűségét, öntsük fel 1-1,5 dl tejszínnel, melegítsük fel újra, de már ne forraljuk. Tálaljuk mélytányérban, pirított kenyérkockák társaságában. Kitűnően megy hozzá az a bor, amelyet a főzéshez is használtunk, de bátran válasszunk mellé akár egy *pinot noirt*, mely szintén a gomba jóbarátja.

Sült rizike

A narancsszínű gombák szárát távolítsuk el a kalaptól, szárukat nyugodtan felhasználhatjuk a gombaleveshez. Olajozzuk ki egy nagy tepsit, fektessük rá a gombákat fejjel lefelé. Locsoljuk meg kevés olajjal, sózzuk, borsozzuk. Előmelegített sütőben 180 °C-on légkeveréssel süssük 15-20 percet. Tálaljuk párolt rizissel, fokhagymás tejföllel alaposan meglocsolva. A fenyőaljagomba önmagában is ízletes, gasztronómiai élményt adó ételalapanyag, mely különösebb ízesítést, konyhai praktikat nem követel, egyszerűségében is tökéletes. ■